TÜRK TARİHİNDE SALGINLAR ve AFETLER

Elinizdeki eser, birkaç açıdan tarihçilerin alışkanlıklarını bozuyor. Bir tarih anlatısı bugüne ulaşabilmeli bugünü dönüştürebilmelidir. Fakat bu denli bir etki gücü, sosyo-politik saiklerle tarihin kötüye kullanıldığı örneklerin dışında fazla görülmez. Tarihin, pek çoklarının düşündüğünün ve inanmak istediğinin tersine, bugünü belirleyen değişkenlerden "yalnızca biri" olması, tarih metinlerinin sözü edilen durumunu açıklayabilir. Şu an elinizde tuttuğunuz eser, işte bu noktada farklılaşıyor. O, geçmişte belirlenmiş bir dönemdeki bir bilinmezden yola çıkmıyor. Şaşırtıcı bir cesaretle, bugünden yola çıkıyor. Üstelik bugünü hani neredeyse bütünüyle belirleyen yakıcı bir sorundan yola çıkıyor. Bugünü bütünüyle belirleyen bir değişkenin tarihsel boyutlarını, benzer değişkenlerin geçmişte gösterdikleri belirleyici gücün derecesini ve elbette insanoğlunun bu değişken karşısında sergilediği kudret ya da acziyetin nedenlerini, sonuçlarını ve boyutlarını araştırmak, önemli bir fark yaratıyor. Esasında yukarıda "bugünden yola çıkmak" olarak adlandırılan tutum, tam olarak budur.

Eserin bir diğer farkı, seçtiği "özne" ile ilgili. Geçmişte olup bitenlerin gerçek "öznesinin" kim ya da ne olduğu sorununa yaklaşım, zaman içinde değişiklik gösterir. Fakat tarihçiler birkaç yüzyıldır, geçmişte olup biten her şeyi insan aklına ve onun etki gücüne sığdırmaya çalışıyorlar. Bu yönelimde belli ölçüde haklılar, çünkü insan hem dünyayı ve hem kendini en fazla dönüştürebilen canlı türü. Bu dönüşümün öznesi de elbette yine insan. Dolayısıyla geçmişe ilişkin anlatıların öznesinin insan olması oldukça normal. Ancak, bu muhakemede gözden kaçan husus, insanı belirleyen yegâne şeyin sadece "insan" olmadığı gerçeği. Bugün görüyoruz ki, virüsler bile, insanın gerçekliği üzerinde insanın kendisi kadar belirleyici olabiliyor. İnsan, kendi dışındaki bu zorlayıcıların etkisiyle kendini dönüştürmeye çalışıyor ise, dönüşümün öznesi, insan kadar o zorlayıcıdır da. Elinizdeki eser, bu zorlayıcıları "salgın" ve "afet" olarak iki kategoriye ayırıyor ve onları tastamam birer "özne" olarak kabul ediyor. Tarihi biraz da, insanın dışındaki "öznelerle", esas "özne" olan insanın etkileşimi olarak görüyor.

Kısaca değinilen bu iki farklılığın, elinizde tuttuğunuz bu eser üzerinde çalışırken, bugüne, geçmişe, insan olarak kendinize ve sizi belirleyen diğer "öznelere" bakışınızı değiştireceğini umuyor ve iyi okumalar diliyorum.

Prof. Dr. Hüseyin KÖKSAL

astana yayınları
www.astanayayinlari.com.tr
@astanayayinlari
9 786258 045024

TÜRK TARİHİNDE SALGINLAR ve AFETLER

Prof. Dr. Musa Şamil YÜKSEL
Doç. Dr. Hasan IŞIK

astana yayınları

TÜRK TARİHİNDE SALGINLAR VE AFETLER

EDİTÖRLER
PROF. DR. MUSA ŞAMİL YÜKSEL
DOÇ. DR. HASAN IŞIK

astana yayınları

TÜRK TARİHİNDE SALGINLAR VE AFETLER

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Musa Şamil YÜKSEL

Doç. Dr. Hasan IŞIK

Ankara

Kasım / 2021

TÜRK TARİHİNDE SALGINLAR ve AFETLER
Prof. Dr. Musa Şamil YÜKSEL
Doç. Dr. Hasan IŞIK

© Bu eserin bütün hakları saklıdır.

Dil Uzmanı
Doç. Dr. Onur Alp Kayabaşı

Sayfa Tasarımı
Semih KÖSE

Kapak Tasarımı
Semih KÖSE

1.Baskı / Ankara

ISBN
978-625-8045-02-4

Astana Yayınları
Akademisyen Eğitim Danışmanlık Yayıncılık Hizmetleri A.Ş.
Gökkuşağı Mahallesi 1195 Sok. No: 2/A Çankaya/ ANKARA
Tel: 0 312 230 04 85 – 86 - 87
www.astanayayinlari.com
astanayayinlari@gmail.com

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ 6

SUNUŞ 9

SAĞLIĞIN GELECEĞİNE YÖN VEREN PANDEMİ: COVID-19 11

Şamil ŞENSOY

ORTA ASYA İLK TÜRK DEVLETLERİNDE SALGINLAR VE AFETLER 22

Mehmet MANDALOĞLU

AVRUPA HUNLARI VE ROMA'DA YAŞANAN VEBA SALGINI 34

Mustafa GÖKÇE
Esengül ARGUN

DOĞU'NUN BATI'YA ARMAĞANI: KARA ÖLÜM 41

Esra ÇAKAR
Büşra Nur YAMAN

OSMANLI DEVLETİ'NDE NEFES KESEN DÜŞMAN: VEREM 55

Fatma Sena GÖKGÖZ

OSMANLI DEVLETİ'NDE FRENGİ İLE MÜCADELENİN TARİHÇESİ VE DOKTOR HAMDİ AZİZ PAŞA'NIN HALEP'TEKİ FRENGİ SALGININA DAİR RAPORU 71

Erol KARCI

OSMANLI TARİHİNDE İLLET-İ KOLERA MUHATARASI 89

Beril Özge DANACI
Zeynep KOÇAK

OSMANLI'DA KARANTİNA UYGULAMASININ GELİŞİMİ 103

Hamit KARASU

HAYVANLARIN DA VEBAYA DÂHİL OLUŞU: SIĞIR VEBASI 113

ELİF BEGÜM ÇULHA
MEHMET ŞAHİN

19.YÜZYILIN ÖLÜMCÜL SON SALGINI: RUS GRİBİ 133

Doğan Hayri TEKÇE
Esra GÜVENİR

BÜYÜK SAVAŞLARIN TARAFSIZ ORDUSU:TİFÜS 141

MUSTAFA İLYAS YILMAZ
GÖRKEM MANAZ

BİR ÇAĞIN ZEHİRLİ ÇİÇEĞİ: ÇİÇEK HASTALIĞI.....155

SELMA KILIÇ
MÜLEYKE BETÜL YILDIZ

CUMHURİYET DÖNEMİNE DEVREDEN BİR MÜCADELE: DİYARBAKIR, MARDİN VE URFA'DA ÇİÇEK HASTALIĞI İLE MÜCADELE ÖRNEĞİ 171

BETÜL KARCI

OSMANLI DOĞAL AFET TARİHİNİN KAYNAKLARI VE YAZIMI ÜZERİNE DEĞERLENDİRMELER.....182

SELAHATTİN SATILMIŞ

KÜÇÜK KIYAMET: 1509 İSTANBUL DEPREMİ.....215

MURAT CAN KAYAKIRAN

1729 BÜYÜK BALAT YANGINI VE TULUMBACI OCAĞI.....225

NAİME YÜKSEL KAYAÇAĞLAYAN*

AFETLERİN BAŞ AKTÖRÜ KITLIĞA BİR ÖRNEK, KAHT U GALÂ: 1887 ÇUKUROVA KITLIĞI VE ADANALI MEHMET EFENDİ'NİN ÇİFTÇİLERİN AHVALİNE DAİR LAYİHASI.....245

EBUBEKİR KEKLİK

TÜRKİYE'Yİ SARAN RADYASYON BULUTLARI: ÇERNOBİL.....259

ELİF SENA AVLAR

DÜNDEN BUGÜNE ÂŞIK ŞİİRİNDE HASTALIK VE SALGINLAR 272

ONUR ALP KAYABAŞI

TÜRK ROMANI, HİKÂYESİ, TİYATROSU, ŞİİRİNDE BULAŞICI HASTALIKLAR VE AFETLER 286

RUHİ İNAN

HALK SAĞLIĞI AÇISINDAN SALGINLARA GENEL BİR BAKIŞ 306

EGEMEN ÜNAL

KAYNAKÇA.....318

Salgınla mücade ederken hayatını kaybeden tüm sağlık çalışanlarımıza ve hayatını kaybeden vatandaşlarımıza...

ÖN SÖZ

José Saramago, *Körlük* adlı romanında "Bir salgın hastalık söz konusu olduğunda suçlu yoktur, herkes kurbandır" demiştir. Amin Maalouf ise *Empedokles'in Dostları* başlıklı romanın da "Tek düşmanınızın ölüm olduğunu kabul etmeye hazır mısınız? Rakip güçler, başka halklar, başka ırklar değil. Sadece ölüm. Savaşmaya, peşine düşmeye, mağlup etmeye değer tek düşman" şeklinde salgın sürecine değinmiştir ki, herkesin kurban olma ihtimalinin yüksek olduğu salgınlar, insanlığın ilk zamanlarına kadar derinliği olan tarihsel bir olgudur. Tarihin yazılı kayıtlarına bakıldığında salgınlarla ilgili ilk bilgilerin daha M.Ö. 14. yüzyılda yer aldığı görülür. Söz konusu ilk yazılı kayıtlarda Hitit Kralı I. Şuppililuma'nın Babil Seferi sonrası salgın hastalığı ülkesine, yani Anadolu'ya, taşıdığını görmekteyiz ki, bu da salgın hastalıkların insanlığın gündeminde yaklaşık 3300 yıldır yerini koruyan tarihsel bir olgu olduğu anlamına gelir.

İnsanoğlu günümüzde Covid-19 salgını ile bilimin sağladığı tüm imkânlar ile mücadele etmektedir. Bu mücadelede ilk zamanlardan bugüne kadar meydana gelen salgınlara karşı verilen çabaların kazandırdığı tecrübeden, yani tarihi bir hazineden yararlanılmaktadır. Her ne kadar Hititler, bu türden bir düşmanı "insanların işledikleri günahlarının cezası olarak yorumlayıp, onunla mücadele etmek yerine yaşadıkları coğrafyayı terk etmeyi" tercih etseler de bugüne kadar hastalıklara ve salgınlara karşı verilen yaşam savaşı ve tarihi bir dip akıntı şeklinde günümüze kadar akıp gelen derin bir birikim vardır.

Günümüzde tıp biliminin yaşanan salgın sürecinde vermekte olduğu mücadeleyi canlı olarak izlerken tarihçiler olarak bizim de bir şeyler yapmamız gerektiğini, bu konuda ufak da olsa insanlığa bir hizmette bulunabileceğimizi düşündük. Bu düşünce ile Covid-19 sürecinin başladığı Mart 2020 tarihinden itibaren "acaba insanlık salgın hastalıklar karşısında neler yapmış, ne tür önlemler almış, salgınlara karşı nasıl zafer kazanmış ve bugüne dair çıkarımlar yapacak ne tür gelişmeler meydana gelmiş?" gibi soruların cevaplarını aramaya başladık. Hem öğrencilerimizin tarihte bu konuyla ilgili neler yaşandığı hakkında farkındalıklarını arttırmak, hem de öğrencilerimizin akademisyenler nezdinde bilimsel çalışma yapma becerilerinin artması düşüncesiyle bir eser ortaya koymaya karar verdik. Bunu yaparken de Türk tarihini merkeze almayı ve Türk tarihinde konuyla ilgili var olan hazine birikimini gün yüzüne çıkararak salgınlar hakkında genel bir bakış açısı sağlamaya çalıştık.

Yaklaşık bir buçuk yıl süren bir emek neticesinde tamamlanan bu eserde sadece salgınlara değil doğa kaynaklı yaşanmış olan afetlere de yer verildi. Çünkü yapılan alanyazındaki incelemeler sonunda birçok hastalığın ve salgın hastalığın temel etkenlerinden birisinin de afetler olduğu anlaşıldı. Kimi zaman tarihte meydana gelen geniş etkili bir afet sonucunda çeşitli salgınların da patlak verdiği görüldü. Eserde geçmişten bugüne kadar yaşanan salgınlar ve afetlerin Türk toplumunu nasıl etkilediği, bu olaylar karşısında halkın aldığı önlemler, verdikleri tepkiler ve psikolojik durumları gibi konulara şahit olunacaktır. Günümüzde Covid-19

sürecinde yaşananların ve insanların tepkilerinin aslında tarih boyunca verilmiş olanlar ile benzer nitelikte olduğunu gösteren birçok örnek bu çalışmada görülecektir. Sadece salgınlar karşısında değil, son dönemlerde ülkemizde yaşanmakta olan yangın ve deprem gibi afetlerde de neler yaşandığına dair Türk tarihinden bazı kesitlerle de karşılaşılacaktır.

Kitapta Türk devlet yöneticilerinin, karar mekanizmasında olanların yaşanan salgın ve afetler karşısında ne şekilde tedbirler aldıkları; bunların salgın ve afetlere karşı verilen savaşların kazanılmasında ya da kaybedilmesinde ne şekilde etkili olduğu gibi konulara da şahit olunacaktır. Bunun yanında çalışmada sadece devletler ve milletlerin genel olarak neler yaşadığı ele alınmamış, özellikle sıradan insanların, küçük toplulukların, bir köyün ya da köylünün neler yaşadıklarına dair örneklere de yer verilmiştir. Yaşanan acılar bütün boyutları ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kitabın okuyucuya Türk tarihi merkezli salgınlar ve doğa kaynaklı afetler konusunda genel olgulara ulaşma imkânı sağlayacağına inanılmaktadır. Bu kitapta yer alan bilgilerden hareketle günümüz salgınlarının ve afetlerin anlaşılmasında, yorumlanmasında da önemli katkılarının olacağı gibi geleceğe yönelik çıkarımlar sağlanması konusunda da önemli bilgiler elde etme imkânı da sunacağı beklenmektedir. Alanyazın incelendiğinde ilk zamanlarından günümüze kadar Türk tarihini merkeze alarak salgınları ve afetleri toplu bir şekilde ele alan esere rastlanılmaması çalışmayı daha da kıymetli kılmaktadır.

Ayrıca daha önce ele alınmayan, gündeme hiç gelmemiş konular da bu kitabın dikkat çeken noktalarından bir tanesidir. Örneğin bir zamanlar Osmanlı Devleti'ni de etkilemiş olan "İspanyol Gribi" hemen hemen herkes tarafından duyulmuş olabilir. Ama bu çalışma da ele alınan ve Türklerin yaşadığı bölgeleri, II. Abdülhamit döneminde Osmanlı Devleti'ni etkileyen ve tarihte "Rus Gribi" olarak da geçen salgın ya da Osmanlı Devleti'nde salgın boyutuna ulaşan "Frengi Hastalığı" gibi olaylara da kitapta rastlamak mümkün olacaktır.

Konunun çok boyutlu olmasından dolayı disiplinler arası bir yaklaşımın çalışmaya yansıtılmasının daha faydalı olacağı düşünülmüştür. Bu nedenle tarih alanının yanında tıp ve edebiyat alanlarından uzman ve akademisyenlerin çalışmalarına da kitapta yer verilmiştir. Özellikle Covid-19 sürecine bizzat yaptıkları görev sırasında hastanelerde şahit olan iki kıymetli tıp doktorunun tespit ve gözlemleri sonucu oluşturdukları yazılar kitabımıza ayrı bir zenginlik katmıştır. Hiç şüphesiz salgın ve afet gibi olayların toplum üzerinde bıraktığı derin izleri ve etkiyi konu edinen bir diğer alan ise edebiyattır. İki değerli edebiyatçının konunun romanlara, hikâyelere, tiyatrolara, şiirlere, âşık deyişlerine yansımalarını tahlil etmeleri de kitabın önemli zenginliklerinden birisi olmuştur.

Yüksek lisans ve lisans öğrencilerimiz de bu çalışma vesilesi ile çok önemli bir tecrübe kazanma imkânı buldular. Öncelikle öğrencilerimizin ele alacakları salgın ve afet konularını belirledik. Öğrencilerimiz Covid-19 salgınının olumsuz şartlarına rağmen hizmet vermekte olan kütüphane ve arşivlerde çalışmalar yaparak

çalışmalarını sürdürdüler. Bir yıl boyunca editörler olarak her hafta öğrencilerimizle toplantılar yaptık. Çalışma boyunca öğrencilerimizle yaptığımız çevrimiçi toplantılarda yazılan her bir cümleyi tek tek okuyup üzerinde tartıştık. Öğrenci merkezli yaklaşıma da uygun olduğunu düşündüğümüz bu çalışmada öğrencilerimiz ele aldıkları konularda çok güzel sonuçlar ortaya koydular. Öğrencilerimiz bu vesile ile iki akademisyenin nezdinde uygulamalı akademik yazı tecrübesi de edinmiş oldular. Bu süreç sonunda öğrencilerimizin kaleme aldığı çalışmaları da kitabımızda bölüm yazma konusunda davetimizi kırmayan değerli on iki akademisyenimizin hakemliğine sunduk. Bu hakemlik sonucunda elimize ulaşan raporlar neticesinde bazı öğrencilerimizin bölümleri maalesef kitapta yer almaya uygun görülmezken, kitap yazarı akademisyenlerimizin öneri ve eleştirileri doğrultusunda gerekli düzenlemelerin yapıldığı 9 adet bölüm ise kitabımızda yerini aldı. Öğrencilerimizin uygulamalı olarak akademik bir çalışma içerisinde yer alarak iyi bir tecrübe kazandıklarına ve bu tecrübenin mezun olduktan sonra atılacakları akademik hayatlarında büyük katkı yapacağına inanıyoruz. Kitabımızın bu yönü ile de örnek bir çalışma olduğu düşüncesindeyiz.

Aslında konunun çok boyutluluğu gereği psikoloji ve sosyoloji alanlarından uzmanların da hem günümüz Covid-19 sürecinin hem de tarihte yaşanan salgın ve afetlerin topluma ve bireylere olan yansımalarını ele almaları bu kitabın içeriğini daha da zengin kılabilirdi. Fakat mevcut süre ve şartlar içerisinde bu gerekliliği karşılama imkânı bulamadık. Kitabın daha sonraki baskılarının olması durumunda bu disiplinlerden uzmanların ele aldığı içeriğe de kitapta yer verilmesi düşünülmektedir. Ayrıca Türk tarihinin tüm dönemlerinin kitaba yansıması Covid-19 salgın döneminde mümkün olmadı. Kitabın sonraki baskılarında bugün ele alınamayan Türk tarihinin diğer dönemlerine yer verilmesi de planlanmaktadır. Bu konuda kitabın kıymetli okurlarından geri dönüş alınması bu arzumuzun yerine getirilmesinde bizleri teşvik edecektir.

Davetimizi kırmayıp eserimize sunuş bölümünü yazmayı kabul ederek kitabımıza değer katan kıymetli hocamız Hüseyin KÖKSAL'a şükranlarımızı sunarız. Çalışmanın dil editörlüğünü yapan ve kitabın bölüm yazarlarından birisi olan Onur Alp KAYABAŞI'na teşekkürü bir borç biliriz. Öğrenci bölümlerinin hakemliğini kabul edip hassasiyetle yaptıkları incelemeler sonucu bulundukları önerileri ile geleceğin akademisyenlerine her türlü yol göstericiliğinde bulunan bölüm yazarı akademisyenlere, kitabın oluşma aşamasında desteğini esirgemeyen Araştırma Görevlisi Necmettin AYAN'a ve her türlü teknik desteği gösteren Görkem MANAZ'a minnettarız. Ayrıca kitabın ortaya çıkış sürecinde çeşitli katkılarda bulunan Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Tarih Bölümü öğrencilerinden Asena KORKMAZ, Aziz NUNNAYEV, Buğra Can UÇAR, Duygu Merve YÜZLÜ, Esma Betül ERGUVAN, Fahri GÜLMEMMEDOV, Faruk GÜNEŞ, Mahmut Kerem ÖZ, Mert DURGUN, Oğuzhan GÜNDOĞDU ve Serhat ÇELİK'e de teşekkür ederiz.

Ankara 2021
Prof. Dr. Musa Şamil YÜKSEL
Doç. Dr. Hasan IŞIK

SUNUŞ

Elinizdeki eser, birkaç açıdan tarihçilerin alışkanlıklarını bozuyor. Onlar genellikle, deniz dibini tarayan dalgıçlar gibi, zamanın derinliklerinde belirledikleri bir alanı, bir köşesinden diğer köşesine kadar tararlar ve bulduklarını bugüne, yani suyun yüzeyine çıkarırlar. Çıkarılan buluntuların suyun yüzeyinde olup bitenlerle; havanın durumuyla, karanın yakınlık ya da uzaklığıyla, gemide ya da karada bulunan insanlarla ve onların o anki gerçeklikleriyle ilgisi yoktur. Bununla birlikte, su yüzeyinde bulunan herkesin dipten çıkacak olanlara ilişkin beklentisi yüksektir. Ancak nadiren, eğer dalgıç çok şanslıysa ve ne aradığını bilerek gerekli sabır ve dikkati göstermişse, buldukları suyun yüzeyinde olup bitenleri değiştirecek, öyle ya da böyle etkileyecek kadar değerli olabilir. Benzer durum, tarihçinin çabası ve ürünü için de geçerlidir. Çoğu tarih metni, kendi içinde bilimsel yeterliliğe sahiptir, detaylı ve zengin bir anlatı oluşturur, yazarına bilimsel bir hüviyet, bir toplumsal kimlik ve özellikle Türkiye'de bir ağırlık kazandırır. Gelin görün ki çoğu zaman, dipten yalnızca egzotik, otantik ve dibe özgü buluntular çıkar; araştırılan döneme özgü olgular, hikâyeler, karakterler, belki sorunlar ve çözümler. Dipten çıkanlar, dalgıçta ve ona destek sağlayan gemideki insanlarda yine de bir heyecan yaratabilir ancak karaya ulaşmaları ve orada bir şeyleri dönüştürecek kadar değerli olmaları da gerekmektedir. Bir tarih anlatısı da bugüne ulaşabilmeli bugünü dönüştürebilmelidir. Bu denli bir etki gücü, sosyo-politik Saiklerle tarihin kötüye kullanıldığı örneklerin dışında fazla görülmez. Tarihin, pek çoklarının düşündüğünün ve inanmak istediğinin tersine, bugünü belirleyen değişkenlerden "yalnızca biri" olması, tarih metinlerinin sözü edilen durumunu açıklayabilir.

Şu an elinizde tuttuğunuz eser, işte bu noktada farklılaşıyor. O, geçmişte belirlenmiş bir dönemdeki bir bilinmezden yola çıkmıyor. Şaşırtıcı bir cesaretle, bugünden yola çıkıyor. Üstelik bugünü hani neredeyse bütünüyle belirleyen yakıcı bir sorundan yola çıkıyor. Bunun yeni bir durum olmadığını, her Ramazan ayında gazetelerde yazan tarihçilerin "eski" Ramazanları anlattıkları Pazar köşelerini büyükbabanızın zevkle okuduğunu söyleyebilirsiniz. Ancak, "bugün böyle olan şey, geçmişte nasıl oluyordu?" sorusunun cevabını aramak, aslında bir tarih araştırması yapmak değil. Bu eserde yapılan iş, bundan oldukça farklı. Bugünü bütünüyle belirleyen bir değişkenin tarihsel boyutlarını, benzer değişkenlerin geçmişte gösterdikleri belirleyici gücün derecesini ve elbette insanoğlunun bu değişken karşısında sergilediği kudret ya da acziyetin nedenlerini, sonuçlarını ve boyutlarını araştırmak, önemli bir fark yaratıyor. Esasında yukarıda "bugünden yola çıkmak" olarak adlandırılan tutum, tam olarak budur.

Eserin bir diğer farkı, seçtiği "özne" ile ilgili. Geçmişte olup bitenlerin gerçek "öznesinin" kim ya da ne olduğu sorununa yaklaşım, zaman içinde değişiklik gösterir. Eski Mısır'ın kendi dönemindeki gücü, Firavunların iradesinde mi gizlidir yoksa Nil'in bereketinde mi? Bu gücün öznesi hangisidir? Eğer her ikisi birden, diyorsanız, tarih derslerinde öğrencilerinize Firavun kadar Nil'i de anlatmak durumundasınız. Oysa her ikisi de demenize rağmen, sınıfa girdiğinizde Nil'in

taşmalarına kısaca değinip, öznesi insanlar olan yapıları; orduyu, ticaret filolarını, tarımı, dini, devleti anlatacaksınız. Çünkü Aydınlanma Döneminin ardından tarihçiler, insanı ve onun aklını, geçmişte olup biten her şeyin ana öznesi olarak kabul ediyorlar. Bizler de öyle yapıyoruz. Sizler de bu geleneğin bir parçasısınız. Oysa o döneme kadar ana özne, insanın üstünde-dışında bir şeylerdi. Örneğin Tanrı idi. Örneğin Roma imparatorluğu idi. Fakat tarihçiler birkaç yüzyıldır, geçmişte olup biten her şeyi insan aklına ve onun etki gücüne sığdırmaya çalışıyorlar. Bu yönelimde belli ölçüde haklılar, çünkü insan hem dünyayı ve hem kendini en fazla dönüştürebilen canlı türü. Bu dönüşümün öznesi de elbette yine insan. Dolayısıyla geçmişe ilişkin anlatıların öznesinin insan olması oldukça normal. Ancak, bu muhakemede gözden kaçan husus, insanı belirleyen yegâne şeyin sadece "insan" olmadığı gerçeği. Bugün görüyoruz ki, virüsler bile, insanın gerçekliği üzerinde insanın kendisi kadar belirleyici olabiliyor. İnsan, kendi dışındaki bu zorlayıcıların etkisiyle kendini dönüştürmeye çalışıyor ise, dönüşümün öznesi, insan kadar o zorlayıcıdır da. Elinizdeki eser, bu zorlayıcıları "salgın" ve "afet" olarak iki kategoriye ayırıyor ve onları tastamam birer "özne" olarak kabul ediyor. Tarihi biraz da, insanın dışındaki "öznelerle", esas "özne" olan insanın etkileşimi olarak görüyor.

Kısaca değinilen bu iki farklılığın, elinizde tuttuğunuz bu eser üzerinde çalışırken, bugüne, geçmişe, insan olarak kendinize ve sizi belirleyen diğer "öznelere" bakışınızı değiştireceğini umuyor ve iyi okumalar diliyorum.

Prof. Dr. Hüseyin KÖKSAL

¶SAĞLIĞIN GELECEĞİNE YÖN VEREN PANDEMİ: COVID-19

Şamil ŞENSOY*

Dünyada Covid-19 Pandemisi Sürecinin Özeti

1 Aralık 2019 tarihinde Çin'in Hubei bölgesinin başkenti olan Vuhan'da, çeşitli hastalarda belirli bir neden olmaksızın gelişen ve tedaviye cevap vermeyen zatürre bulguları görülmesi üzerine SARS-CoV-2 olarak adlandırılan yeni bir koronavirüs teşhis edildi. Virüsün kişiden kişiye bulaşma sıklığı 2020 Ocak ortasında ciddi bir artış gösterdi. Zamanla Avrupa, Kuzey Amerika ve Asya-Pasifik'te yer alan çeşitli ülkelerde yaşanan virüs vakaları rapor edilmeye başlamasıyla 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından küresel salgın yani pandemi ilan edildi.[1]

Virüs insandan insana, enfekte damlacıkların hava yoluyla vücuda girmesiyle bulaşmaktadır. Hastalık, 2-14 günlük bir kuluçka süresinden sonra birden başlayan yüksek ateş, kas ve eklem ağrıları, öksürük ve nefes darlığı ile karakterlidir. Hastalık genellikle orta-ağır bir klinik seyir göstermektedir. Hastalığın komplikasyonları ağır pnömoni, septik şok, akut respiratuvar distres sendromu (ARDS), çoklu organ yetmezliği, miyokard enfarktüsü (MI), iskemik inme, arteriyel ve venöz tromboembolizm (VTE) ve ölüm olarak bilinmektedir.

Bulaşı engellemeye yönelik evde kalınması, halka açık yerlerde maske takılması, kalabalık yerlerden kaçınılması, kapalı alanların havalandırılması, el ve yüz hijyenine dikkat edilmesi konusunda dünyanın bazı yerlerinde tavsiye bazı yerlerinde ise mecburiyet söz konusudur. Covid-19 tanısı konmuş kişilerin veya bu hastalığı geçirdiğinden şüphelenen kimselerin tıbbi yardım almak dışında evden ayrılmamaları, kişisel ev eşyalarını paylaşmamaları, el ve yüz hijyenine dikat etmesi önerilmekte, bu kişilere ve bu kişilerle temaslılara kuluçka ve hastalık süresince karantina uygulanmaktadır.

Pandemi sebebiyle sosyal mesafe, maske, izolasyon, karantina ve filyasyon gibi kelimeler günlük dilimize yerleşmiştir. Pandemi süresince dünyadaki ve ülkemizdeki güncel durum aşağıda özetlenmektedir.

30 Ocak tarihinde Dünya Sağlık Örgütü, hastalığın diğer ülkelere ve Çin'in bütün eyaletlerine yayılması nedeniyle uluslararası acil durum ilan etti.[2] 13 Mart 2020'de

* Dr. (Tıp Doktoru), T.C. Sağlık Bakanlığı, samil.sensoy@gmail.com

1 CDC, "Locations With Confirmed COVİD-19 Cases Global Map", https://web.archive.org/web/20200220052906/https://www.cdc.gov/coronavirus/2019-ncov/locations-confirmed-cases.html#map (E.T: 04.05.2021).

2 NTV, "Corona virüsü için Dünya Sağlık Örgütü uluslararası acil durum ilan etti (SARS benzeri yeni tip corona virüsü)",

çıkarılması gereken önemli dersler vardır. Görüldüğü üzere depremlerin etkileri çok yönlüdür. Ekonomiden sağlığa, fiziksel ve psikolojik olarak toplumu birçok yönden etkilemektedir. Kimi insanlar son duasını ederken kimi insanlar aylarca evlerine girememişlerdir. Köprü ve sur gibi şehrin önemli yapılarının zarar görmesi ulaşımı aksatmış bu durum da haliyle ekonomiyi etkilemiştir. Fırın gibi halkın temel gıda ihtiyacını karşılayan önemli yapıların zarar görmesi ise insanları gıda kıtlığı çekmesine sebep oldu. Örneklerde görüldüğü üzere depremin etkisi sadece yapıların yıkılması ile sınırlandırılamaz. Türk halkının depreme hazırlıklı yaşanması ve önemler alınması gerekmektedir. Önlem alınmamasının acı sonuçları gerek geçmişte gerek günümüzde kötü şekilde tecrübe edilmiş ve hâlâ gerekli önlemleri alınmadan yaşamaya devam edilmektedir. Depreme dayanaklı yapılar yapmak, çocuktan yetişkine tüm topluma gerekli eğitimleri vermek gibi önlemlerle depremlerin insanların üzerinde oluşturacağı olumsuz etkiler azaltılabilir. Türkiye tarihinde gerçekleşen depremler derslerde işlenebilir ve böylece bir deprem bilinci oluşturulabilir. Yakın tarihte gerçekleşen Elazığ, İzmir depremleri ve diğer birçok depremde yaşanılan acılar hâlâ tazedir ve yaraları sarılmaya çalışılmaktadır. Özellikle Covid-19 ile mücadele ettiğimiz bu dönemde beklenen İstanbul depreminin yaşanması ülkemizin sağlık hizmetlerini daha fazla zorlayabilir. Gerçekleşen bu depremlerden ders çıkarılmalı ve bir Küçük Kıyamet'in tekrar yaşanabileceğini düşünerek bu hususta önlemler alınmalı ve depreme hazırlıklı olunmalıdır.

1729 BÜYÜK BALAT YANGINI VE TULUMBACI OCAĞI

Naime Yüksel KAYAÇAĞLAYAN*

Dünyanın en önemli şehirlerinden biri olan İstanbul; Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde büyük afetlerle karşılaşmıştır. Bu afetlerin içerisinde önemli bir yere sahip olan yangınlar hem yüzlerce kişinin ölmesine ve hem de şehrin yeniden inşasını gerektirecek kadar büyük hasara sebep olmuştur. Tarihi yarımada başta olmak üzere Bilâd-ı Selâse olarak adlandırılan Eyüp, Galata ve Üsküdar'da yaşanan yangınlar yüzyıllar boyunca büyük kayıplara yol açmıştır.

Osmanlı döneminde XVII. yüzyılda yirmiden fazla yangının meydana geldiği kentte 1633 ve 1660 yıllarında yaşanan yangınların maddi ve manevi zararı büyüktür.[1] XVIII. yüzyıl ile birlikte yangın felaketleri artarak devam etmiş ve bu yüzyılın ilk yarısında büyük küçük toplamda otuz dört yangın felaketi yaşanmıştır.[2] Bu yangınlardan 1718 Cibali yangını ve 1729 büyük Balat yangını etkileri açısından en yıkıcı olanlarıdır. Yangınların XIX. yüzyılda da etkili olduğu görülmektedir. 1911 tarihli bir mecmuada 1870 Beyoğlu yangınını konu alan bir yazıda İstanbul yangınlarının ne derece zararı olduğunu özetleyen *"İstanbul'un yangını olmasa evlerinin kapıları altından, eşikleri gümüşten olurdu"* ifadesi, yaşanan maddi kayıpları göstermesi bakımından önemlidir.[3] Felaket boyutuna ulaşan İstanbul yangınları, Cumhuriyet dönemine kadar devam etmiştir.

Yangın ve benzeri afetler sonrasında İstanbul yüzyıllar içinde kendi estetiğini oluşturmuş ve şehrin çehresi yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Çok sık yaşanan bu yangın felaketleri sadece devletin resmi kaynaklarına konu olmamış aynı zamanda dönemin seyyahları ve edebi şahısları da eserlerinde bu felaketleri konu edinmişlerdir. XVIII. yüzyıl şairlerinden Şeyh Galib'in mısralarına yangın felaketleri *"Gül âteş gülbün âteş gülşen âteş cûy-bâr-âteş"* şeklinde yansımıştır.[4] Osmanlı kaynaklarında büyük yangınları isimlendirmek için kullanılan *kebîr* sıfatı en büyük

* Dr. Araş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/Türkiye, nykayacaglayan@ybu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3245-5582.

1 1660 yılında yaşanan yangın felaketi için ayrıca bkz. Kenan Yıldız, *1660 İstanbul Yangını ve Etkileri Vakıflar Toplum ve Ekonomi*, TTK Yay., Ankara, 2017.

2 Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Cezar, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Âfetler", *Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri,* 1963, s. 327-414; Mustafa Cezar, "İstanbul Yangınları", *Osmanlı Başkenti İstanbul,* İstanbul: Erol Kerim Aksoy Kültür, Eğitim, Spor ve Sağlık Vakfı Yayını, 2002, s. 352-445.

3 *Mecmûa-i Ebüzziyâ*, "10 Temmuz Harîki ve Vesait-i İtfaiye", Cüz'i aded 106, 1 Şaban 1329, s. 885.

4 Şeyh Gâlib, *Şeyh Gâlib Dîvânı*, Haz. Naci Okçu, s. 139. https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10654,metinpdf.pdf?0 (28.06.2021).

anlamına gelen *ekber*'e dönüşmüş ve yangınlar *harîk-i ekber, harîk-i kebîr, harîk-i azîm* olarak adlandırılmıştır. Kaynaklarda genel olarak *"vuku'-ı harîk-i kebîr", "vuku'-ı ihrâk-ı kebîr"* başlıkları altında yangınlarla ilgili bilgi verilmektedir.[5]

Yangınların Çıkma ve Etkin Olma Sebepleri

Osmanlı iskân politikası dolayısıyla fetihle birlikte İstanbul'da önemli ölçüde bir şenlenme ve imar dönemi yaşanmış ve şehir gittikçe büyümüştür. Buna paralel olarak eski yerleşim alanları sur içi ve yarımadada nüfus yoğunluğu artmıştır. Aynı şekilde Galata ve Eyüp gibi merkezlerde de nüfus yoğunlaşması söz konusu olmuştur. Bu durum zamanla yangınların önemli sebeplerinden biri olan sık yapılaşmayı ortaya çıkarmıştır.[6] Ardışık düzende sıralanan konutlar, kent hayatını olumsuz etkileyen yangın olgusunun, XVI. yüzyıldan başlayarak artan nüfusa ve sıklaşan mesken dokusuna bağlı olarak büyük çaplı tahribata sebep olduğu görülmektedir. Bu durum yangın ve salgın hastalıkların çok çabuk yayılmasına neden olmuştur.[7]

İstanbul yangınlarının bir diğer ve önemli sebebi ise belgelerden edindiğimiz bilgilere göre göç meselesidir. XVIII. yüzyılda yaşanan siyasi, askeri ve ekonomik sorunlar doğal afetlerle birleşince mali açıdan devleti zor duruma düşürmüş, yüzyılın ilk yarısında Rusya ile yapılan savaşa aynı zamanda iç siyasetteki krizler de eklenmiştir. Savaş ortamının getirdiği vergi meseleleri Anadolu ve Rumeli'de yaşayan halkın topraklarını terk ederek İstanbul'a göç etmelerine sebep olmuştur. Bu durum İstanbul'da nüfusun önemli derecede artması ile sonuçlanmıştır. Özellikle 1722 yılından sonra vergi muafiyeti için İstanbul'a göç edenlerin sayısındaki artış şehrin üzerindeki nüfus baskısını arttırmıştır. Bunun engellenmesi için vilayetlere fermanlar gönderilerek İstanbul'a yönelik göçün önüne geçilmesi istenmiştir. Ayrıca kente gelip gidenler kontrol altına alınmaya

5 Osmanlı Dönemi yazılı kaynak, belge ve edebi eserlerde yangın kelimesi yerine *harîk* kelimesi kullanılmıştır *Târîh-i Râşid*'de *"harîk-i azîm"*, Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, Haz. Abdülkadir Özcan vd., C. I, İstanbul, 2013, s. 233; Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin eseri *Mür'i't-Tevârih*'te ise *"vuku'-ı harîk-i kebîr"* olarak geçmektedir. Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Şem'dânî-Zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi-Mür'i't-Tevârih*, C. I, Yay. Haz. Münir Aktepe, İstanbul, 1976, s. 103, 125,177, 181.

6 Özellikle mühimme defterlerinde bu konuda farklı yıllara ait çok sayıda hükme rastlamaktayız. H. 1127 / M. 1715 tarihli 123 numaralı mühimme defterinde hırsızlık olayları ve asayişin sağlanmasına yönelik yazılan bir hükümde nüfusun artması ile birlikte yapılan evlerin bitişik ve ahşap olmasının yangınlara sebep olduğu üzerinde durulmaktadır. BOA, *MD.*, 123/164.

7 Süleyman Penah Efendi'nin Mora İhtilali'ni anlattığı eserinde Galata, Üsküdar ve diğer mahallelerde bina yapımı sırasında özelikle evlerin arasında belli bir mesafenin bırakılmasının önemine dikkat çekmektedir. Süleyman Penah Efendi, *Mora İhtilali (1770)*, Haz. Abdullah Zararsız, Ankara, 2018, s. 93.

çalışılmıştır. Devletin göçleri engellemeye çalışmasının nedeni, halkın giderek artan yiyecek sıkıntısını ve yangınlarla birlikte ortaya çıkan konut yetersizliğini giderme çabasıdır.[8] Alınan tedbirler kente yönelik göçleri önleyecek kesin sonuçlar vermediği için takip eden yıllarda bu konuda yeniden fermanlar düzenlenmiştir.[9]

Bununla birlikte hâkim rüzgârın poyraz olduğu İstanbul'da, özellikle Haliç boyunca başlayan yangınların güneybatıya doğru şehri etkisi altına alarak hızla yayılması kaçınılmaz hale gelmiştir. İstanbul'un Avrupa yakasını kaplayan Çatalca Yarımadası'nın güneydoğu ucunda, Boğaziçi girişinde, tarihi yarımada ve Beyoğlu'nu birbirinden ayırın ve birçok semt ile birlikte Balat'ı da içine alan Haliç bölgesi, genellikle büyük yangınların başlangıç noktası olmuştur.[10] Nitekim vakayinamelerde yangınların şiddetlenmesi ve durdurulamamasının bir nedeni olarak doğal bir etken olan rüzgârlar gösterilmektedir.[11]

Bizans Dönemi İstanbul'unda evler genellikle kâgir (*kârgîr*) olarak inşa edildiğinden Osmanlı dönemine kıyasla yangınlar daha az görülmüştür. Bu döneme ait iki önemli yangın IV. Haçlı seferleri sırasında 1203-1204 yılları arasında Konstantinopolis kuşatması sırasında yaşanmıştır. Fetih sonrasında İstanbul'a kalıcı Müslüman yerleşiminin başlamasıyla yapı malzemesi tercihinin kârgîrden ahşaba doğru kaydığı görülmektedir. Tercihteki bu değişimin temel sebebi depremlerden korunmak için daha hafif ve düşük maliyetli olan ahşap malzemenin daha güvenli görülmesidir.[12] Nitekim 1509 yılındaki "Küçük Kıyamet" olarak adlandırılan büyük depremde çok sayıda can kaybının ortaya çıkması üzerine ahşap yapı tercih edilir olmuş ve şehir halkı evlerini ahşap yapıya dönüştürmek

8 Münir Aktepe, "XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul Nüfus Mes'elesine Dâir Bâzı Vesikalar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 13, 1958, s. 6-15.

9 Ahmet Refik, *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, İstanbul, 1988, s. 80-106.

10 Kenan Yıldız, "Şehir Topoğrafyasına Etkisi Bakımından Osmanlı Dönemi İstanbul Yangınları", *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. I, İstanbul, 2015, s. 486.

11 Galata semtinde vuku bulan bir yangın Râşid Tarihinde *"...Galata'da Azab Kapusu dâhilinde harîk zuhûr edüp, lâkin yevm-i mezbûrda azîm berf ü bârân ve deryâda şedîd furtına nümâyân olmağla sâhib-i devlet hazretleri karşuya geçemeyüp zarûrî Kâğıdhane köprüsünden ubûr niyyetiyle Ebî Eyyûbi Ensârî'ye vardukda..."* ifadeleri ile yangınlarda rüzgârın etkisine değinilmektedir. Râşid Mehmed Efendi, *a.g.e.*, C. II, s. 892; İzzî Tarihinde H. 1159 / M. 1746 yılında meydana gelen yangın için *"...bâd-ı şimâlin iştidâdı sebebi ile lehîb-efrûz olan nâr-ı zâti'l-vekûdun şiddet-i şerâre-zâdı, nısf-ı nehâra dek mutemâdî olmakdan nâşî, kati vâfir büyût ve dekâkîn muhterik olup, o gûne rûzgâr-ı zûr-kâra pîşrev olan âteş-i serkeşin etrafını kat' ederek..."* ifadeleri kullanılmaktadır. İzzî Süleyman Efendi, *İzzî Tarihi*, Yay. Haz. Ziya Yılmazer, İstanbul, 2019, s. 245.

12 Fahameddin Başar, "1251-1453 Yılları Arasında İstanbul'u Etkilemiş Olan Doğal Afetler", *Afetlerin Gölgesinde İstanbul*, Editör Said Öztürk, 2009, İstanbul, s. 85-106.

zorunda kalmıştır. Söz konusu değişim XVII. yüzyıl tanıklarından Eremya Çelebi'nin eserinde de görülmektedir. Çelebi, İstanbul'un Rumların elinden alınmasından sonra yapıların Galata'daki Frenk binaları ve Amid, Haleb, Şam ve Kudüs gibi diğer şehirlerdeki ateşe dayanıklı taş yapıların aksine ahşap olarak inşa edildiğinden bahseder.[13] Çelebi'nin bahsettiği bu değişim fetih sonrasında İstanbul'un genelinde yaşanmıştır.

Ahşap yapılaşmanın yangınların büyümesinde etkili olduğunun farkında olan Osmanlı devlet adamları bu malzemenin kullanımını azaltmak için zaman zaman tedbirler almışlardır. Buna rağmen bu önlemler yeterli gelmemiştir. Bu konuda çıkarılan fermanlar gerek kârgîr bina yapımının masraflı olması ve gerekse de İstanbul'un deprem bölgesi olmasından dolayı istenen amaca ulaşamamıştır.[14] Ahşap malzemenin depreme karşı güvenli olması yanı sıra, kullanışlı ve ucuza mal edilebilmesi tercih edilmesinde en önemli sebep durumundadır.[15] Bu konuda şehrin kadılıklarına gönderilen emirler XVIII. yüzyıl boyunca da devam etmiştir. Çıkarılan emirlerde İstanbul'da ev harici han, dükkân, mahzen gibi binaların yangın tehlikesine karşı ahşap değil kârgîr yapılması istenmektedir.[16] Sadece kullanılan malzeme değil mimari açıdan da kısıtlamalar getirilmiştir. Bu konuda yangının zararlarını en aza indirmek için evlerden şahnişin çıkarılmaması, saçakları kirpi saçak yapılıp yollara uzatılmaması, kale duvarlarına bitişik yapılacak olanların mümkünse kârgîr olarak inşasına dikkat edilmesi gibi konularda İstanbul Kaymakamı, Kadısı ve Mimarbaşı'na çeşitli hükümlerle uyarılarda bulunulmaktadır.[17] Buna karşın mülk sahipleri ise daima üst katlara sundurma yapmak eğilimiyle evleri sokaklara taşırmışlar ve böylece İstanbul'un dar sokakları loş ve havasız dehlizlere dönüşmüştür.[18]

Bu sebeplerin dışında bireysel hatalar da büyük yangınların çıkmasına sebep olabiliyordu. Kömürciyan İstanbul yangınlarının sebebini *"dikkatsizce eritilen*

13 Hrand D. Andreasyan, "Eremya Çelebinin Yangınlar Tarihi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 27, 1973, s. 59.

14 H. 1002-1003 / M. 1592-1593 yılına ait 72 numaralı mühimme defterinde Han-ı Cedîd olarak bilinen hanın yangında zarar gören kısımlarına yapılacak olan eklemelerin ahşap olarak yapılmasına izin verilmediğine yönelik hüküm için bkz. BOA, *MD.*, 72/564.

15 Robert Mantran, *XVI-XVII Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, 1991, s. 34.

16 İstanbul Kadısına ve Kaymakamına yazılan H. 1113 / M. 1701 tarihli hükümde İstanbul'da meydana gelen yangınların önlenmesine yönelik inşa edilecek evlerin yanmaya müsait malzemeden yapılmayıp, Halep, Şam ve Anadolu'da olduğu gibi taş ve kirecin kullanılması istenmektedir. BOA, *MD.*, 112/323. Aynı konu için ayrıca bkz. BOA, *MD.*, 115/74 (H. 1118 / M. 1706); BOA, *MD.*, 132/1020 (H. 1137 / M. 1725).

17 BOA, *MD.*, 119/1875 (H. 1125 / M. 1713); BOA, *MD.*, 132/1211 (H. 1137 / M. 1725); BOA, *MD.*, 133/1025 (H. 1138 / M. 1726).

18 Halil İnalcık, "İstanbul-Türk Devri", *DİA*, C. XXIII, İstanbul, 2001, s. 230.

yağların parlaması, ev ve dükkânlarda hizmet eden uşakların acemiliği, bazı evlerde yapılan saçaklar, efendilerine kin bağlayan besleme ve uşakların fesatlığı, sefih insanların kahpelere olan intikam hırsları, hırsız ve yağmacıların kasıtları veya tütün içenlerin dikkatsizliğine" bağlamaktadır.[19] Benzer şekilde Jean Thevenot da yangınların büyük bir kısmının tütünlerden dolayı çıktığını belirtmektedir. Thevenot, Türklerin tütüne düşkün olduklarını ve içerken uyuya kaldıklarını ve düşen tütünlerin yangınlara sebebiyet verdiğini ifade etmektedir.[20]

Yapı malzemesinin ve yapılaşma şeklinin yanı sıra kundaklama sonucu ortaya çıkan yangınlar da az değildir. Nitekim yangınların bir kısmının yönetimle sorun yaşayanlar tarafından maksatlı olarak çıkartıldığı da bilinmektedir.[21] Özellikle bu dönemde yangınla mücadelede herhangi bir kurum ya da örgütlenmenin mevcut olmaması yaşanan yangınların felaketle sonuçlanmasının en önemli nedenleri arasında yer almıştır. Ayrıca, yangın sırasında oluşan panik ve çaresizlik yangınların hızla yayılmasına sebep olmuş tüm bu faktörlere iklim koşulları da eklenince yangınlar çoğunlukla da kendi kendine sönünceye kadar devam etmiştir.

1729 (1142) Büyük Balat Yangını

XVIII. yüzyıl gerek iç ve gerekse dış siyasette önemli gelişmelerin yanı sıra İstanbul için büyük çaplı yangınların meydana geldiği bir dönem olmuştur.[22] Bu yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan bu yangınlar İstanbul'a büyük yıkım getirmiştir. Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi'nin kadılık görevinde bulunduğu süreçte tutmuş olduğu günlükte 1711-1735 tarihleri arasında 136 adet yangın felaketinden bahseder. Sadreddinzâde'ye göre İstanbul bu dönemde tam bir yangın yeridir. Şehrin hemen her yerinde ardı arkası kesilmeyen yangınlar çıkmıştır.[23] Bu nedenle İstanbul yangınları seyyahların eserlerinde yer verdiği bir konu olmuştur. XVIII. yüzyılda İstanbul'u ziyaret eden seyyahlardan James Dallaway de İstanbul'da meydana gelen yangınların sıklığından bahsederken *"yangınlar o kadar çok yaşanmaktadır ki, birkaç ay bile yangın felaketi yaşanmadan geçmez"* ifadesini kullanmaktadır. Dallaway aynı zamanda her yangın felaketinin ardından hızlı bir

19 Andreasyan, *a.g.m.*, s. 60.

20 Mantran, *a.g.e.*, s. 251.

21 İnalcık, *a.g.m.*, s. 232.

22 XVII. ve XVIII. yüzyılda meydana gelen yangınlar hakkında *Târîh-i Râşid*'de otuz dokuz tane yangın başlığı yer almaktadır. XVIII. yüzyıldaki yangınlarla ilgili olarak da *Tarih-i Suphi*'de on dokuz adet yangın başlığı mevcuttur. Yine aynı yüzyılda yaşanan yangınlarla ilgili olarak ayrıca *İzzi Tarihi, Vasıf Tarihi, Tarih-i Cevdet*, gibi eserlerde muhtelif bilgiler yer almaktadır.

23 Selim Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü-Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735)*, İstanbul, 2013, s. 164-180.

şekilde yeniden hasarın giderilmeye çalışıldığından ve sık yapılaşmanın ahşap olarak devam ettiğinden de bahseder.[24]

Bu yüzyılın ilk çeyreğinde İstanbul'da 1703, 1708, 1715 ve 1718 tarihlerinde farklı konumlarda dört büyük yangın felaketi yaşanmıştır.[25] *Harîk-i azîm* olarak isimlendirilen büyük yangınlardan 17 Temmuz 1718 tarihindeki Cibali kapısı haricinde tüfekhanedeki bir Yahudi evinde çıkmıştır. Buradan yalılara sıçrayan yangın rüzgârın etkisiyle birkaç kola ayrılmıştır. Bir kol Küçük Pazar yoluyla Kantarcılar ve oradan Süleymaniye Bimarhane'si ve Ağa Kapısı'na bir kolu da Vefa'ya yayılmıştır. Bölgede bulunan Vezir Mustafa Paşa, eski Sadrazam Numan Paşa ve Reis Ebubekir Efendi'nin sarayları ateşlere teslim olmuştur. Yangın buradan Şehzade Camii civarına sıçramış, yeniçerilerin eski odalarını ve esir odalarını yaktıktan sonra Çukur Çeşme üzerinden Laleli çeşmesine sirayet etmiştir. Alevler buradaki evleri, dükkânları, camii ve mescitleri yuttuktan sonra Küçük Langa'ya kadar ulaşmıştır. Pazar gecesi başlayan yangın yirmi yedi saat sürmüş ve kentin sokaklarında dehşet saçmıştır. Yangında sadece sıradan halkın ev ve dükkânları değil önde gelen devlet adamlarının sahip oldukları saraylar da yanıp kül olmuştur.[26]

İstanbul'da XVIII. yüzyılın ilk yarısında yaşanan en büyük yangın ise hicri 1141 senesini 1142 senesine bağlayan gece Balat'ta başlamıştır.[27] Kayıtlarda genel olarak 1 Muharrem 1142 (27 Temmuz 1729) tarihi yangının başlangıç günü olarak verilmektedir. Yangın nedeniyle tarihi yarımada sınırları dâhilindeki pek çok mahallede bulunan evler ve dükkânlar yanıp kül olmuştur. O dönemi anlatan yazılarda İstanbul'un sekizde birinin yandığı belirtilir. Bu yangının çıktığı bölge önceki yangınlarda olduğu gibi Haliç kıyısı olmuştur. Yangın, Balat Kapısı dışında bir mescidin altında yer alan mahzende çıkmış, önce sur dışında kıyı bölgesine yayılmış, rüzgârın şiddetlenmesiyle surları geçtikten sonra bir afete dönüşmüştür. Yangının sur dışındaki etki alanı, Eyüb yönündeki zâviyeden Fener Kapısı'na kadar devam etmiştir. Camilerin bulunduğu yüksek noktalarla Haliç arasında kalan

24 James Dallaway, *Constantinople Ancient and Modern, with Excursions to the Shores and Islands of the Archipelago and to the Troad*, London, 1797, s. 73.

25 Yaşanan bu yangın felaketleri için bkz. Râşid Mehmed Efendi, *a.g.e.*, C. II, s. 697/797/927.

26 17 Temmuz 1718 tarihinde İstanbul'da meydana gelen bu yangın makale olarak çalışılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Rumeysa Kars, "İstanbul'da 18 Şaban 1130 (17 Temmuz 1718) Gecesi Meydana Gelen Yangın ve Yol Açtığı Hasarın Telafisi Hakkında Bir Değerlendirme", *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 4, S. II, 2020; Leyla Toraman, *128 Numaralı ve 1717-1718 Tarihli Mühimme Defteri (Değerlendirme Transkripsiyon-Dizin)*, Yüksek Lisans Tezi, Elâzığ 2005, s. 66, (hkm. 125); Râşid Tarihi'nde de bu yangının yayıldığı bölgeler detaylı olarak anlatılmıştır. Râşid Mehmed Efendi, *a.g.e.*, C. II, s. 1097-1098.

27 Belgede yangının Zilhicce ayının son günü 1142 senesinde meydana geldiği ifadesi yer almaktadır. Aynı zamanda bu yangından *harîk-i kebîr* olarak bahsedilmektedir. İŞS, Bâb Mahkemesi, 150/18b.

sahadaki binalar da yangından nasibini almıştır. Alevler yüksek noktayı aşarak Karagümrük'e, diğer uçta ise Edirnekapı'ya kadar uzanmıştır.[28]

Söz konusu yangın İstanbul tarihinin en büyük yangınlarından biri olmasına rağmen dönemin vakayinamelerinde bu yangınla ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.[29] Dönemin şahitlerinden Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi ise günlüğünde bu yangın için *"Hâric-i Balat'dan yalı tarafıyla bir cânibi Ayvansarây meydânına müntehî ve bir tarafı dahi içerü duhûl ve Sultan Selim verâsından Edirnekapusu'na müntehi ve bir ucu Yenibahçe'ye ve bir ucu dahi tâ Zincirlikapu'ya müntehî olup, gece altıncı sâ'ate değin mütevâliyen yanıp, ba'dehû inâyet-i Hakk olup teskîn ve mündefî oldu. On dokuz sâ'at mikdârı yandı bu harîkde yalnız muhterik olan büyût 12 000, hammâm 15, furun 18, kilise 13"* ifadelerini kullanır. [30] Dolayısıyla günlükten anlaşılacağı gibi 12 bin civarında ev yanarak kullanılamaz hale gelmiştir.

Venedik Balyosu'nun verdiği bilgilere göre *"insanlığın bildiği ya da tarihlerin yazdığı en büyük yangın"* dediği Balat yangınında 400 ev ile 130 cami kül olmuş ve 1000 kişi yaşamını yitirmiştir.[31] Balyos'un verdiği 130 caminin zarar görmesi ile ilgili bilgi biraz abartılı, sadece 400 adet evin yandığını ifade etmesi ise gerçekten oldukça uzak görünmektedir. Osmanlıca arşiv ve anlatı kaynakları yangında oluşan hasarla ilgili genellikle rakam vermeden bahsetmektedirler. Kaynaklarda ne hayatını kaybeden insan sayısı ne de hasar konusunda istatistiki bilgi yer almamaktadır.

Dönemin tanıklarından başka arşiv belgeleri de yangınla ilgili önemli bilgiler vermektedir. Nitekim Ahmet Refik bu döneme ait arşiv belgeleri ve özellikle de mühimme defterlerinin dönemin vakayinamelerinde yer almayan bilgileri içerdiğinden bahseder.[32] Yangının sonuçlarının oldukça yıkıcı olduğu mühimme defterleri dışında sicil kayıtlarına da yansımıştır. Yangından sonraki yaklaşık 45 günlük Balat Mahkemesi kayıtlarını içeren 23 numaralı şeriyye sicilinde yangında kül olmuş emlake dair 69 kayda rastlanmaktadır. Nitekim mülk alışverişine konu olan belgelerde binası *"harîk-i galibde bi'l-külliye muhterik"* veya *"harîk-i galibde muhterik"* ifadeleri sık sık geçmektedir.[33] Bu belgelerin bir kısmı yangın sonrası

28 Mustafa Cezar, "İstanbul Yangınları", *Osmanlı Başkenti İstanbul*, İstanbul, 2002, s. 396.

29 *Târîh-i Râşid ve Zeyli* 1141 (1729) yılının sonuna kadar yaşanan olayları içermektedir. Bu yılın son günü gece meydana gelen bu yangın doğal olarak bu eserde yer almamaktadır. Ancak sonrasında yer alan *Subhî Tarihi*'nde de ilgili yangın hakkında bir bilgiye rastlanamamıştır.

30 Karahasanoğlu, *a.g.e.*, s. 177.

31 Philip Mansel, *Kostantiniyye, Dünyanın Arzuladığı Şehir (1453-1924)*, İstanbul, 2008, s. 248.

32 Refik, *a.g.e.*, s. III. *"...Hicrî on ikinci asıra ait mühimme defterleri arasında hiç eksik yoktur. Hatta vak'anüvislerin kayıd etmedikleri 1142 senesinin vukuatını bile bu defterleri tedkik ederek yazmak mümkündür."*

33 İŞS, Balat Mahkemesi, 23/75b, 84b.

keşif konusunu içermektedir. Sadece bu şekilde ihtilafa konu olan yerin ya da yangının hasarının tam olarak ortaya konulması mümkün oluyordu. Yangın sonucunda arsaların sınırlarının belirsizleşmesi taraflar arasında anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına sebep olmaktaydı. Bu nedenle kadılar ya da görevlendirilen devlet görevlileri tarafından yapılan keşiflerle sınırlar belirlenir ve ortaya çıkan sonuçlar kayıt altına alınmış olurdu. Keşif, satış, devir gibi konuları içeren bu kayıtlar aynı zamanda yaşanan büyük felaketin sosyal, siyasi ve ekonomik boyutlarının belirlenmesinde önemli bir yer tutmaktaydı.[34]

Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'nda yer alan bir yazı bu yangında tanınmış kişilerin yanan evleri hakkında bilgiler içermektedir. Yangının yayılma alanı ve önemli konutlara dair bilgiler şu şekildedir: *"Eski şeyhülislam Abdurrahim Efendi'nin evi (Çarşamba'da Mehmed Ağa yakınında Beyceğiz Camii şerîfi civarında), Mirza Zâde'nin evi (Karagümrük civarında Öküz Mehmed Paşa Camii şerifi yakınında), eski Rumeli Kazaskeri Sahhaf Zâde'nin evi (Edirnekapı'da Acıçeşme civarında Lokumcular yakınında), Kevakibi Zâde Velüyüddin Efendi'nin evi (Beyceğiz Camii şerîfi yakınında) ve Anadolu Kazaskerliğinden mâzûl Hamid Zâde'nin evi (Zincirlikuyu civarında), İstanbul Kadılığından mâzûl Sunullah Efendi'nin evi (Beyceğiz Camii civarında)."*[35]

Yangının en fazla etkilediği Balat, bir Yahudi semti olarak Fatih Sultan Mehmed tarafından kurulmuştu. Balat kapısının dış tarafında Yahudiler, iç tarafta kalan mahallelerde ise Müslüman, Rum ve Ermenilerden oluşan kalabalık bir nüfus ikamet etmekteydi.[36] Farklı dinlere mensup insanların yaşadığı bu alanda meydana gelen yangında hem camii hem çok sayıda kilise ve hem de farklı Yahudi cemaatlerine ait bir Havra ve Yahudi Okulu zarar görmüştür. Konu ile ilgili mahkeme kayıtlarına yansıyan hükümlerde yangın sonrasında zarar gören camii, kilise ve Yahudi okuluna talep üzerine gereken keşfin yapıldığına dair hükümler İstanbul Bâb Mahkemesi[37] kayıtlarında yer almaktadır. Kayıtlarda 9 farklı mahallede yer alan 10 kilisenin yangında tamamen zarar gördüğü ve kullanılamaz hale geldiği bildirilmektedir. Belgelerde çoğunlukla kiliselerin gerek mimari ve gerekse de kullanılan eşyalar bakımından keşfi ve aslına uygun olarak yeniden

34 Söz konusu belgeler için bkz. İŞS, Balat Mahkemesi, 23/2a, 3a-b, 5b, 15b, 16a, 17b, 19b, 20b, 22a-b, 24a-b, 25b, 26b, 34b, 35b, 36a, 37a, 39a-b, 42b, 43a, 45b, 47b, 48b, 49a, 50a, 53b, 54a, 59a, 60a, 61a-b, 62b, 66a, 67a-b, 68b, 69b, 71a-b, 72a-b, 73a-b, 74a, 75a-b, 76a-b, 78b, 80b, 84a-b, 86a, 89b.

35 *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası* "Silsile-i Vukuat-ı Devlet-i Aliyye'de Zapt Edilmeyen 1142 (1729) Senesi Vukuatı", Cüz'-IV, 1326 (1908), s. 258-259; Cezar, *a.g.m.*, s. 397.

36 Süleyman Faruk Göncüoğlu, "Haliç Yahudileri ve Sinegogları", *Dünü ve Bugünü ile Haliç Sempozyum Bildirileri (22-23 Mayıs 2003)*, 2004, s. 141.

37 İstanbul Bâb Mahkemesi'ne ait 149 (H. 1142-1143 / M. 1729-1730) ve 150 (H. 1143-1144 / M. 1730-1732) numaralı defterlerde 1142 yılında meydana gelen yangının bıraktığı hasar kaydına ve alınan tedbirlere yönelik hükümlere rastlanılmaktadır.

inşası için izin talep edilmektedir.[38] Keşfi yapılıp hasar kaydının belirlendiği kiliselerde devletin tayin ettiği görevliler tarafından keşfin uygun olduğuna dair onay verilen belgelere de rastlanılmaktadır.[39] Ayrıca konu ile ilgili kiliselerde yapılan tamir sonrasında keşif bahanesi ile rahatsızlık verilmemesine dair dönemin İstanbul kadısı Mehmed Raşid'e yazılan hükümler de mühimme kayıtlarında yer almaktadır.[40]

İnciciyan eserinde Balat kapısından yarım mil kadar uzakta aynı mahallenin iç tarafında yer alan ve Surp Hıreşdagabed adını taşıyan Ermeni kilisesinin de 1729 yangınında 13 Rum Kilisesi ile beraber zarar gördüğünden bahseder. Kilise Patrik Hovannes Golod, Egin'li Seğbos'un maddi yardımları sayesinde, 1730 yılında daha güzel olarak yeniden yaptırılmıştır.[41] Yine yangında zarar gören ve Hacı İsa mahallesinde bulunan Yahudilere ait Havra'da meydana gelen zararın keşfine yönelik hükümlerde 4 farklı mahallede ikamet eden ve farklı cemaatlere mensup Yahudilerin dini binalarında oluşan zararın tespiti ve yeniden inşa edebilmeleri için izin taleplerine rastlamaktayız.[42]

Yangında zarar gören camii sayısı ise belgelerden tespit edebildiğimiz kadarıyla 6 tanedir. İlgili belgede hasar gören camilerin isimleri sıralanmakta ve tamirleri için yapılan masrafların neler olduğu bilgisi yer almaktadır. Yangında zarar gören Fethiye, Hoca Ali, Kethüda Canfeda, Mesih Paşa, Kâtib Muslihiddin ve Mehmed Ağa Camileri için öncelikli olarak bağlı oldukları evkafın gelirlerinden, kalan kısmın ise devlet tarafından karşılanarak imarları sağlanmıştır. Evkaf gelirleri dışında adı

38 İŞS, Bâb Mahkemesi, 149/1b, 2b, 3b, 5a, 6a, 6b, 7a, 8a, 8b, 38a. İlgili belgelerde geçen Kiliseler ve bulundukları mahalleler şu şekildedir: Tevkî'î Ca'fer Mahallesinde Meryem Ana (Kanlı Kenise), Çakır Ağa Mahallesinde Meryem Ana, Karabaş Mahallesinde Ayayani, Ali Paşa-yı Atîk Mahallesinde Hızır İlyâs, Mustafa Paşa-yı Atîk Mahallesinde Kâsım, Hacı Muhyiddin Mahallesinde Kâsım, Ali Paşa-yı Atîk Mahallesinde Meryem Ana, Hamamcı Muhyiddîn Mahallesinde Ayanîko, Tahta Minare Mahallesinde Hızır İlyas, Çadırcı Ahmed Mahallesinde Aya Kiryâki Kiliseleridir. Bu kiliselerden Aya Kiryâki Kilisesi'nin aslına uygun olarak yapımı 9 Rebî'ülevvel 1143/22 Eylül 1730 tarihinde tamamlanmıştır. İŞS, Bâb Mahkemesi, 150/18b.

39 İŞS, Bâb Mahkemesi, 149/15b. Aynı defterin 3b kaydında yer alan hüküm 25 Ramazan 1142 (13 Nisan 1730) tarihinde Karabaş Mahallesinde Ayayani Kilisesi'ne yapılan keşif talebinin 28 Zilkade 1142 (14 Haziran 1730) tarihinde gerçekleştirildiği ve yapılan keşif ile de tamirinin uygun olduğuna dairdir.

40 İlgili hükümler 29 Zilhicce 1142 (15 Temmuz 1730) tarihlidir. BOA, *MD.*, 137/469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 478, 479, 480.

41 P.Ğ. İnciciyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, Tercüme Hrand D. Andreasyan, İstanbul, 1956, s. 30.

42 İŞS, Bâb Mahkemesi, 149/24a, 26a, 26b, 27a. İlgili belgelerde geçen mahalleler ve cemâ'at isimleri şu şekildedir: Hacı Îsâ Mahallesi (Yanbolu, Ohri, Karaferya Cemâ'atleri), Karabaş Mahallesi (Kalavere Cemâ'ati), Molla Aşkî Mahallesi (Kesriye Cemâ'ati), Kâsım Günânî Mahallesi (Iştib Cemâ'ati).

geçen camilere Haremeyn Hazinesi'nden toplam 12.704,5 kuruş bir zolota[43] ek ödeme yapılmıştır.[44] Bu camiler dışında Dırağman Camii de yanan binalar arsındadır. Ayvansarâyî Hüseyin Efendi'nin verdiği bilgilere göre bu camii de çıkan yangında muhterik olmuş ve III. Ahmed döneminde yeniden imarı sağlanmıştır.[45] Yine aynı yangında zarar gören Hırka-i Şerîf yakınlarındaki Kabakulak Mescidi de zamanın hali vakti yerinde olan Kethüda Kâtibi Halil Efendi tarafından yeniden yapımı sağlanarak ibadete açılmıştır.[46]

Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi günlüğünde çok sayıda fırının da bu yangında kül olduğundan bahseder. Günlüğe göre zarar gören fırın sayısı 18'dir. *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'nda yayınlanan ve bu yangını anlatan bir yazıda *"o zamana ait bir mecmuai hususiyede 25 camii ve mescid-i şerîf ve 14 fırının yandığı"* kayıtlıdır.[47] Bölgede çok sayıda fırının zarar görmesinden dolayı devlet, halkın en önemli gıda maddesi olan ekmek konusunda sorun yaşamaması ve mevcut fırınlarda üretilen ekmeğin yeterli olmayacağını düşünerek vakit kaybetmeden yeniden inşa edilmelerini istemiştir. Aynı zamanda acil olarak ihtiyacın karşılanması için birçok konuda tedbirler almıştır. Bazı mahallelerde yangın sonrası halkın ekmek ihtiyacını karşılamak için bazı çörekçi fırınlarının ekmek pişirdiği belgelere yansıyan konulardandır.[48] Yangında sadece fırınlar zarar görmemiş aynı zamanda bu fırınlarda kullanılan odunlar da yok olmuştur.[49] Bu nedenle bu yangın sonrasında evlerin yeniden inşasında kullanılacak olan kereste ihtiyacının yanı sıra aynı zamanda çevre illerden gelecek olan oduna da ihtiyaç duyulmuştur. İzmit Körfezi kıyılarından Gelibolu'ya, Karadeniz kıyılarından Tuna ağzına kadar olan sahadan İstanbul'a kereste sevk edilmesi istenmiştir.[50]

Yangın dinî yerleşim yerleri dışında bölgede çok sayıda dükkâna da zarar vermiştir. Şehzâde Sultan Mehmed Han Camii Serîfi karşısında Solaklar kapısından

43 Zolota: Lehistan'da basılan bir gümüş para cinsidir. XVII. Yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde yaygın bir şekilde kullanılmıştır. XVIII. yüzyılın ilk yarısında değeri 22 akçeye kadar yükselmiştir. İbrahim Artuk, "Zolota", *DİA*, C. XLIV, İstanbul, 2013, s. 500-501.

44 BOA, *TS.MA.e.*, 811/14. Belge 7 Şevval 1142 (25 Nisan 1730) tarihlidir.

45 Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Alî Sâtı' Efendi, Süleymân Besîm Efendi, *Hadîkatü'l-Cevânî' İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mî'mârî Yapılar)*, Haz. Ahmet Nezih Galitekin, İstanbul, 2002, s. 165-167.

46 Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *a.g.e.*, s. 233.

47 Cezar, *a.g.m.*, s. 397. *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, s. 258.

48 İŞS, İstanbul Mahkemesi, 24/15a.

49 İlgili hükümde İstanbul yangınında fırınlardaki odunların da yanmasından dolayı Anadolu ve civarındaki iskelelerden İstanbul'a odun nakledilmesi talep edilmektedir. BOA, *MD.*, 135/1695. (10 Ramazan 1142 / 29 Mart 1730).

50 İznikmid civarından gemilerle İstanbul'a kereste getiren tüccardan gümrük ve masdariye namıyla alınan vergiden yangın sebebiyle muaf tutulduğuna dair hüküm Bâb Mahkemesi kayıtlarında yer almaktadır. İlgili hüküm 20 Rebî'ülâhir 1143 (2 Kasım 1730) tarihlidir. İŞS, Bâb Mahkemesi, 150/532.

Meyyit Kapısı'na kadar olan yerde bulunan terzi dükkânları bu yangında zarar gören dükkânlar arasındadır. Terzi esnafı odabaşıları meydana gelen yangında ortaya çıkan zarar karşılığında bu dükkânlardan orducu esnafı ve sair tekâlif-i örfiyye talep olunmayacağına yönelik ellerinde emr-i şerîf olduğunu ve talep edilen akçe miktarını ödemekten muaf olduklarını belirtmişlerdir.[51] Yangın sonrasında kullanılamaz duruma gelen dükkânların keşfine yönelik hükümlere yangından bir yıl sonraki mahkeme kayıtlarında bile rastlanılabilmektedir. Bu konuya örnek bir belge, bir vakfa ait attar ve berber dükkânlarının yeniden inşası öncesinde görevlendirilen mimar tarafından hem arsanın ölçümünün yapılması hem de ismi geçen dükkânlardan kalan enkaza değer biçilmesine yönelik bilgileri içermektedir.[52]

Yangın gibi büyük felaketlerin ardından en öncelikli konu felaketzedelerin hayatlarını idame ettirebilecekleri bir acil yardım müdahalesinin yapılabilmesiydi. Bu yüzden yangında evi oturulamaz hale gelen ve açıkta kalan ahalinin camii ve mescit avlularında bırakılmayıp uygun yerlere yerleştirilmeleri bu konuda öncelikli olarak yapılması istenenler arasında yer almaktaydı.[53] Yangın sonrası halkın kurtarabildikleri eşyaların nakledilmesi de bir diğer konuydu. Bu konuda eşyaların uygun şekilde felaketzedelerin daha fazla zarar görmeden nakledilmesi ve haksız ücret talep edilmemesine yönelik devletin ilgili makamlara gönderdiği hükümler şeriyye sicillerine yansımıştır.[54] Yine mağdur olan ahalinin ev kiralama ya da satın alma konusunda sıkıntıya düşmemeleri için ilgili makama yazılan hükümlerde Müslümanların evlerini Hristiyanlara satmamaları konusunda dikkatli olunması ve çıkarılan emirlere uymaları istenmektedir.[55]

Felaketzedelerin yaşamlarını devam ettirebilecekleri şartlar sağlandıktan sonra alınacak tedbirler arasında yangında oluşan hasarın giderilmesi için gerekli malzemelerin temini gelmekteydi. Yangınların ardından alevlerin yok ettiği mahallelerde hızlıca yeniden inşa çalışmaları başlamaktaydı. Devlet de evlerin bir an evvel yapılabilmesi için gerekli önlemlerin alınması amacıyla ilgili makamlara fermanlar göndermiş, emirlere uyulup uyulmadığı sık sık kontrol edilmiştir. Bu konuda devlet çıkarmış olduğu hükümlerde ev yapımı için gerekli malzemenin öncelikli olarak yangından zarar gören kişilerin tasarrufunda kullanılmasını istemiştir. Yaşanan felaket öncesinde başlanan evler dışında yeni bina yapımına izin verilmemesi, gereken malzemelerin sadece yangın mahallinde yapılacak olan evler için kullanılması, yine marangozların bu mahalleler dışında çalıştırılmaması

51 8 Muharrem 1143/24 Temmuz 1730 tarihli belge için bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, 149/65b.

52 İsmi geçen dükkânlardan kalan enkaza 2.000 akçe değer biçilmiştir. 11 Rebî'ülevvel 1143/24 Eylül 1730 tarihli belge için bkz. İŞS, Bâb Mahkemesi, 150/18b.

53 BOA, *AE. SAMD. III.*, 225/21744.

54 İŞS, İstanbul Mahkemesi, 24/3a, 9a. Aynı konu ile ilgili 29 safer 1143 (13 Eylül 1730) tarihli mühimme kaydı için ayrıca bkz. BOA, *MD.*, 136/846.

55 Refik, *a.g.e.*, s. 105.

gibi konularda Hassa Mimarbaşı'na emiler gönderilmiştir. Ayrıca yapılacak olan evlerin aslına uygun olması ve özellikle de büyük evlerin bozularak bekâr odalarına dönüştürülmemesi istenmektedir.[56] Yangınların daha çok bekâr odalarından çıktığına yönelik kadılara gönderilen bazı fermanlarda yeni yaptırılacak olan bekâr odalarının bundan sonra kârgîr olarak yaptırılması konusu da özellikle vurgulanmıştır. Hatta bazı yerlerde bu odaların yapılmaları tamamen yasaklanmıştır.[57]

Yangında çok sayıda evin kullanılamaz hale gelmesi zarar gören evlerin yeniden inşasında ihtiyaç duyulan çok sayıda marangozun İstanbul'a gönderilmesine sebep olmuştur. Konu ile ilgili Edirne, Gelibolu, Maydos, Boğaz Hisarı ve Midilli gibi yerlerdeki hassa mimarbaşıları, voyvodalar ve vilayet ayanlarına gönderilen hükümlerde ihtiyaç duyulan marangoz talebi dile getirilmektedir.[58] Yine fırınların ihtiyacı dışında ev yapımında da kullanılmak üzere Karadeniz yalılarında bulunan Terkos, Ahtapoli ve Midye iskelelerinden kesilen odunun her zamankinden daha fazla miktarda acilen İstanbul'a gönderilmesi için ilgili yerlere hükümler gönderilmiştir.[59]

Evlerin ve diğer binaların yapımı için kereste, kiremit, kireç, tuğla ve sair malzemenin de temininde zaman zaman sorunlar yaşanmaktaydı. Büyük yangınlardan sonra özellikle inşaat malzemesi fiyatlarında meydana gelen aşırı yükselme halkın sıkıntıya düşmesine sebep olmaktaydı. Bu nedenle tedariki zaruri olan ihtiyaç maddelerinin yangın öncesi fiyattan daha pahalıya satılmaması en önemli konuydu. Bu hususta çıkarılan hükümler öncelikle evlerin yeniden inşasında kullanılacak olan malzemenin tedarikinde sorun yaşanmamasına yönelik olmuştur.[60] Ancak ortaya çıkan acil ihtiyaç durumundan faydalanmak isteyen tüccarlar ellerindeki malları yüksek fiyatlarla piyasaya sürmüşlerdir. Devlet ise hem halkın zor durumundan faydalanmak isteyen muhtekirlerin ellerindeki malzemeleri pahalıya satmalarını, zahireyi saklamalarını, hem de evleri yüksek fiyatlarla kiraya vermelerini engellemek için emir ve yasaklar çıkarmıştır. Devletin bu çabalarına rağmen kâr hırsı ile hareket eden bazı kişiler yine de kaçak yolla inşaat için gerekli olan keresteleri getirerek istedikleri fiyattan satmışlardır. Bundan dolayı kereste ticareti yapan birçok tacir Balat Mahkemesi'ne başvurarak

56 BOA, *MD.*, 135/1503, 1504.
57 Refik, *a.g.e.*, s. 66-67.
58 BOA, *MD.*, 135/1367, 1368, 1369 (10 Muharrem 1142/ M. 5 Ağustos 1729).
59 BOA, *MD.*, 137/81, 82.
60 BOA, *MD.*, 135/1362, 1363; Ayrıca 29 Şevval 1142 (17 Mayıs 1730) tarihli hüküm yangın sonrası ev inşasında kullanılmak üzere Terkos nahiyesinden kiremit talep edilmesine dairdir. BOA, *MD.*, 137/282. Benzer hükümler İstanbul'da yaşanan 1718 yangınında da görülmektedir. Bu hükümlerde evleri ve dükkânları zarar gören halkın yeniden inşa edecekleri evlerde saçakların sokağa taşmaması, kale duvarlarına bitişik şekilde ev ve dükkân yapmamaları ve binaları taştan inşa etmek şartıyla yenisini yapmalarına izin verildiği görülmektedir. İlgili hüküm maddeleri için bkz. Toraman, *a.g.t.*, Hüküm No: 125, 127, 137, 141.

bu kişileri şikâyet etmişler ve yasadışı kereste ticaretinin engellenmesini istemişlerdir.[61]

Bununla beraber bu malzemelerin devlet tarafından belirlenen fiyatlarla piyasaya sürülmesi her zaman mümkün olmamıştır. Çünkü yangının ardından ortaya çıkan büyük talep ve felaketi kâra çevirmek isteyen fırsatçılar yeniden inşa sürecini olumsuz etkileyebiliyorlardı. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin bu süreçte fiyatların denetlenmesine her zamankinden daha fazla önem verdiği görülmektedir. Bu doğrultuda yeniden inşa sürecinde ihtiyaç duyulan kereste ve diğer malzemelerin temininde kolaylık sağlanması, amele ücretlerinin artışına fırsat verilmemesi gibi hususlar başta Asitane kaymakamı, sekbanbaşı ve bostancıbaşına hitaben yazılan hükümlerle emredilmiş ve bu malzemelerin bir an önce İstanbul'a ulaştırılması istenmiştir.[62]

Yangında zarar gören evler konusunda hükümlere yansıyan konular arasında vakıf arazisi üzerinde yeniden inşa edilecek binalarla ilgili yaşanan sorunlar da yer almaktaydı. Bu konuda 10 Şaban 1143 (18 Şubat 1731) tarihli bir belge Ahmed Efendi'nin mülkiyet üzere tasarrufunda olan evinin mukterik olması sonucunda yeniden inşa etmesiyle yapılan masrafı konu edinmektedir.[63] Ayrıca yeniden yapılacak olan evlerin inşasında özellikle yangınların yayılmasına sebep olan taraçaların kaldırılması ve yeni inşa edilecek binalarda bu hususa dikkat edilmesi istenmektedir.[64] Bu şekilde İstanbul'da meydana gelen yangınlar modern imar uygulamaları için elverişli ortamı da hazırlamış olmaktaydı. Özellikle de yaşanan büyük yangınlar sonrasında her ne kadar tam olarak uyulmasa da yangına karşı daha elverişli yapılar çoğalmaya başlamıştır.

Yangının zararları sadece toplum üzerinde olmamış, devletin gelirlerinde de önemli bir kayba sebep olmuştur. Örneğin İstanbul İhtisab mukataasına bağlı olan 537 dükkânın tamamen yandığı ve bundan dolayı hazinenin günlük 1900 akçe zarara uğradığı anlaşılmaktadır.[65] Bundan dolayı yangının hemen ardından devlet söz konusu dükkânların yeniden inşası için derhal harekete geçmiştir. Dönemin defterdarı tarafından görevlendirilen el-Hâc Ahmed Ağa ve ihtisab mukataası emini İbrahim Beğ bu işle görevlendirilmişlerdir. Bu iki görevlinin hızlı çalışmaları sonucunda yangından sonraki ilk üç ay içerisinde 101 dükkân hızlıca inşa edilmiştir. Yeniden inşa edilen bu 101 dükkândan günlük olarak 317 akçe vergi alınacağı belirlenmiştir. Bundan sonra yeniden inşaatı devam eden dükkânların da İstanbul Kadısı tarafından her üç ayda bir keşfinin yapılarak dükkânlar hizmete

61 İŞS, Balat Mahkemesi, 23/62a-63b.
62 BOA, *AE. SAMD. III.*, 225/21744.
63 İŞS, Bâb Mahkemesi, 150/82a. İlgili hükümde yapılan masraf 1 yük, 1276 akçe olarak belirlenmiştir. Yük, yüz bin akçe yerinde kullanılan bir tabirdir. Buna göre 101.276 akçe masraf yapılmıştır.
64 İŞS, İstanbul Mahkemesi, 24/116b.
65 *"... taraf-ı mirîye beher yevm bin tokuz yüz akçe kesri zahir olduğu ..."*: BOA, *İE.DH.*, 31/2744. 10 Rebiülahir 1142 (2 Kasım 1729).

girdikçe kira ödemeye başlanacağı hazineye bildirilmiştir.[66] Üç ay sonra yapılan keşifte 28 dükkânın daha tamamlandığı tespit edilmiştir. Bu dükkânlardan günlük kira geliri olan 75 akçeye dair bilgi de hazineye bildirilmiştir. İşletilmeye başlanan 28 dükkândan alınacak vergi tahsili belirlenirken bahsi geçen dükkânların neler olduğu ve alınacak vergi miktarları belgelerde açık olarak belirtilmiştir.[67]

1729 yılında meydana gelen bu yangın sonrasında oluşan hasarın telafisine yönelik çıkarılan hükümlerin yanı sıra bu gibi felaketlerin yeniden yaşanmamasına yönelik fermanlar da yayınlanmıştır. Bu konuda öncelikle İstanbul'a Anadolu ve Rumeli'den yapılan göçlerin önlenmesine yönelik emirler gönderilmiştir. Hükümlerde genel olarak göç eden ahalinin sakin oldukları yerlerde kendi mülkleri olmadığından muhafazasına dikkat etmedikleri ve bu nedenle yangınların çıkmasına sebep oldukları üzerinde durulmuştur.[68] 1142/1729-1730 tarihli bir hükm-i şerîf yine Anadolu tarafından İstanbul'a yapılacak olan göçün önlenmesine yöneliktir. İstanbul Gümrük Emini Mehmed'e yazılan bu hükümde, Anadolu ve Rumeli tarafından gelecek göçün önlenmesi konusunda daha önce gönderilen emirlere riayet edilmediği belirtilmiş; bu konuda müsamaha gösterilmemesi istenmiştir. Yangından dört ay kadar kısa bir süre sonra çıkarılan hükümde, daha önce yaşanan bazı suiistimallerin tekrarlanmaması gerek Müslim ve gerekse de gayrimüslim göçmenlerin İstanbul kapısından geri döndürülmesi ve bu konuda görevini yerine getirmeyenlerin hak ettiği şekilde cezalandırılmaları üzerinde durulmuştur.[69]

Yangının aynı zamanda olumsuz psikolojik etkileri olmuştur. Yangına dair haber III. Ahmed'e bildirileceği zaman bunun kendisinde büyük bir üzüntüye sebep olacağı tahmin edilmiş olmalıdır. Bu yüzden kaleme alınan arzda 1127 (M. 1715) senesinde çıkan büyük yangından sonra Mora Adası'nın ve diğer bazı bölgelerin fethedildiği hatırlatılarak yangının önemli bir gelişmeyi müjdelemiş olabileceği ima edilmiştir. Ne var ki bu teselli işe yaramamıştır.[70] III. Ahmed'in yaşanan bu yangın felaketinden çok müteessir olduğu anlaşılmaktadır. Padişahı en çok üzen şeyin ise yangının kendisi kadar bu yangınların kundaklama sonucu çıkan kasıtlı felaketler

66 Belgede bahsi geçen dükkânlar şu şekildedir: Bakkal (18), sebzeci (7), turşucu (2), Çörekçi (7), manav (18) helvacı (5), kasab (13), aşçı (5), çorbacı (3), fırın ve değirmen (12), leblebici (2), paçacı (3), yoğurtçu ve kaymakçı (2), kömürcü (2), kebabçı ve işkembeci (2).

67 BOA, *C.BLD.*, 20/996. Belgede bahsi geçen dükkânlar şu şekildedir: Uncu değirmeni (2), bakkal (6), kasab (5), tavukçu (2), manav (8), helvacı (1), ekmekçi fırını (1), çörekçi fırını (1), çörekçi? (1), kadayıfçı (1). İsimleri sayılan bu 28 dükkândan toplam 75 akçe vergi alınacaktır.

68 BOA, *MD.*, 138/1152 (H. 1145 / M. 1732).

69 Refik, *a.g.e.*, s. 80-106.

70 *"...27 tarihinde dahi böyle bir harîk-i azîm vukuû akabinde mora ceziresi ve dahi nice mahallerin fütûhâtın celîlesi ile şevketlü efendimin ve kâffe-i ümmet-i muhammedin mecûr ve mesrûr oldukları melhuz-ı hâtırü'l-hâm-ı müzâhirleri olmağla..."* BOA, *AE. SAMD. III.*, 226/21775.

olma ihtimalidir. Kendi el yazısı ile kaleme aldığı hatt-ı hümâyûnunda kundaklama ihtimalinden şöyle bahsetmektedir: *"... ihrâklar zuhûru şübhe getürür. Kundak olmak ihtimal dahi olmak gerek. Gicelerde bî-gâne gezmek üzere kulluklara tebîh mi olur ne vechle olursa idersiz ..."*. Nitekim padişahın hattı üzerine yangın sonrasında alınan ilk tedbirlerden sonra önemli bir husus da yangının meydana gelme sebebini araştırmak olmuştur. Bu konuda Asitane kaymakamı Mustafa Paşa'ya, Yeniçeri Ağası'na yazılan hükümlerde meydana gelen yangının çıkış sebebinin araştırılması, kimin ev ya da dükkânından çıktığının tespit edilmesi ve eğer kundaklama sonucunda çıkmış ise sorumlu olan kişilerin gerektiği gibi cezalandırılmaları, yaşanabilecek başka felaketler için de daha dikkatli olunması gerektiği istenmektedir.[71]

Balat'ta sık sık çıkan yangınlar sonucunda, iskele çevresindeki imalathaneler, ahşap depolar, kereste dükkânları, değirmen vb. yapılar; sur içindeki sinagog, camii, hamam vb. anıtsal örneklerin yanında, dar sokaklar üzerinde genelde küçük, ahşap evlerden oluşan kent dokusu, büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Bütünüyle yok olan kesimler, giderek kârgîrleşmiş ve dar yollar bir ölçüde genişletilerek gerek sahilde ve gerekse de sahile yakın sur içinde, ızgara sistemde bir kentsel düzen uygulanmıştır. Balat'ın özgün yapılarının da zaman içinde önemli ölçüde değişime uğradığı ya da tamamen ortadan kalkarak yerini yeni yapılara bıraktığı görülmektedir.[72]

Tulumbacı Ocağı

Osmanlı Devleti'nde Tulumbacı ocağının ihdas edilmesinden önce yangın söndürme hizmetinin örgütlenmediği dönemde yangınla başa çıkmak için yapılan mücadele sadece balta, kova, merdiven, kürek gibi malzemelerin belirli yerlerde muhafaza edilerek yangın çıktığında halk tarafından kullanılmasını sağlanmaktan ibaretti. Bazen de yangının etrafındaki binaların yıkılarak yangının büyümesi önlenmeye çalışılıyordu.[73] İlk zamanlar yangın söndürme işi yeniçerilerin görevleri arasındaydı. Ancak yeniçerilerin de yangın söndürme olanakları sınırlıydı.[74] III. Murad döneminde yaşanan büyük yangınlar sonrasında İstanbul Kadısı, 1572 yılında bir ferman yayınlayarak her evde bir küp su, merdiven, kazma ve kürek bulundurma mecburiyeti getirmişti. Ayrıca yangın çıktığında kimsenin mahalleden

71 BOA, *AE. SAMD. III.*, 1/14, 223/21549.

72 Nur Akın, "Balat", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul, 1994, s. 12.

73 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, C. III, Yay. Yönetmeni Cengiz Özdemir, İstanbul, 1995, s. 1097.

74 Yeniçerilerin zaman zaman yağma yapmak amacıyla ayak takımıyla anlaştıklarından da bahsedilmektedir. İsyanlarla beraber meydana gelen yangınlar "dehşet" dengesini oluşturmak için yeniçeriler ve halkın Sultan'a karşı kullandıkları bir silah olarak görülüyordu. Mansel, *a.g.e.*, s. 299.

kaçmaması önemliydi. Çünkü yangın anında yangını söndürecek kimsenin kalmaması yangın teşkilatının olmadığı yıllarda önemli bir problemdi.[75] Yangınlara tulumba ile müdahale edilmesi XVI. ve XVII. yüzyıllarda başta Macaristan ve Fransa olmak üzere Avrupa'da giderek yaygınlaşmıştı. Aynı yüzyıllarda İstanbul'da meydana gelen yangınlar yeniçeri konaklarındaki neferler, sakalar, baltacılar ve halk tarafından söndürülmekteydi.[76]

İstanbul'da çıkan büyük yangınlarda mücadeleyi başta Sadrazam, Yeniçeri Ağası, Bostancıbaşı ve yeniçeri zabitleri idare etmekteydi. Yangınların etkisi artmaya başlayınca yangınları söndürmek üzere Bostancıbaşı'na da sorumluluklar yüklenmişti. Yaşanan yangın felaketlerinin zararını en aza indirmek amacıyla modern anlamda olmasa da İstanbul'un ilk yangın söndürme teşkilatı, XVIII. yüzyılda Damad İbrahim Paşa'nın çalışmalarıyla Venedik seferinden dönüşte 1720 yılında kurulmuştur. Tulumbacı Ocağı denilen bu teşklilat kuruluşundan itibaren Yeniçeri Ocağı'na bağlanmıştır ve bu teşkilatın personeli de acemi oğlanları arasından seçilmiştir.[77] İstanbul'da ilk yangın tulumbasını yapan ve Ocağın başına getirilen kişi, Gerçek Davud Ağa adında bir Fransız mühtedidir.[78]

III. Ahmed'e sunulan tarihsiz bir arzda, geliştirilen tulumbaların test edilerek başarılı oldukları, ancak yangın söndürme konusunda hiçbir eğitim ve tecrübeye sahip olmayan askerî sınıflara bu tulumbaların verilmesinin başarılı sonuç vermeyeceği ve tulumbaların mucidi olan Davud tarafından yeni bir nizam verilmesinin iyi olacağı belirtilmiştir. Belgeden anlaşıldığı kadarıyla padişahtan Tulumbacı Ocağı'nın kurulması için izin istenmektedir. Nitekim belgenin devamında masrafların senelik 1200 kuruş gibi görece düşük bir meblağla karşılanabileceği vurgulanmaktadır.[79] III. Ahmed kendisine sunulan bu arzı adeta bir müjde gibi karşılamıştır. Kendi el yazısı ile düştüğü notta tulumbanın icadının

75 Bünyamin Çelebi, "İtfaiye", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.IV, İstanbul, 1994, s. 306. İlgili hüküm için bkz. BOA, *MD.*, 19/68, 395.

76 Yüksel Çelik "Tulumbacı", *DİA*, C. XLI, İstanbul, 2012, s. 369.

77 Koçu'ya göre, bu yüzyılın ikinci yarısından sonra devşirme sisteminin uygulanmamasına rağmen Acemi Ocağı'nın muhafaza edilmesi Müslüman olması şartıyla herkese açık bir duruma gelmesine sebep olmuştur. Bu dönemden sonra acemi oğlanları ve gerekse de onlardan tulumbacılığa yazılanlar halkın ayaktakımına mensup gençler olmuştur. Reşad Ekrem Koçu, *Yeniçeriler*, İstanbul, 2004, s. 51-52.

78 Râşid Tarihi'ne göre, 1132/1720 yılında günlük 120 akçe ile bu ocağa Gerçek Davud Ağa, Ağa olarak tayin edilmiştir. Râşid Mehmed Efendi, *a.g.e.*, C. III, s. 1428-1429. Gerçek Davud Ağa ile ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Reşad Ekrem Koçu, "Davud Gerçek Ağa", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. VIII, İstanbul, 1966, s. 4287-4289.

79 BOA, *SAMD. III.*, 223/21491. Söz konusu belgede herhangi bir tarih bulunmamaktadır. Belge tasnif edilirken H. 29 Rebiülevvel 1143 (12 Ekim 1730) tarihi ile kaydedilmiştir. Ancak belgenin içeriğinden ve padişahın arzının üzerine düştüğü nottan belgenin ocağın kuruluş dönemine ait olduğu ve söz konusu padişahın III. Ahmed olduğu anlaşılmaktadır.

hayır duası alacağını belirtmiştir. Ayrıca icadın sahibi Davud Ağa'nın Anadolu yakasında ikâmet etmeyerek yangınların etkili olduğu karşı kıyıda bulunması gerektiğini belirtmiştir.[80]

Bu şekilde kurulan ve Şehzadebaşı semtinde Acemi Oğlanları Kışlası'na yerleştirilen Tulumbacı Ocağı, başlangıçta sadece 6 zabit (Tulumbacıbaşı, Kethüdâ, Odabaşı, Çavuş, Çavuş Yamağı, Katib) ve 50 neferden oluşmaktaydı.[81] Bu sebeple tamirat ve teknik işler cebehâne, tophâne ve tüfenghâne tarafından yapılıyordu. Önceleri ocak mevcudunun yetersizliği sebebiyle yangına müdahale ve su tedarikinde sakalardan, yeniçeri ve cebecilerden yararlanılmıştır. Ardından *"mütefennin amele"* adıyla nitelikli işçiler/ustalar istihdam edilmiştir. Tulumbalarla yangın söndürme hizmeti başlangıçta sadece Yeniçeri Ocağı'na bağlı bir askerî birlik tarafından yerine getirilirken, zamanla Topkapı Sarayı'nda ve tersanede bostancıbaşıya bağlı birer Tulumbacı Ocağı kurulmuştur.[82] İlk başlarda Yeniçeri Ocağı'na bağlı olarak kurulması sebebiyle Tulumbacı Ocağı arşiv kaynaklarında *"Dergâh-ı Alî Yeniçerileri Tulumbacı Ocağı"* şeklinde ifade edildiği gibi *"Dergâh-ı Alî Tulumbacılar Ocağı"* olarak da geçmektedir.[83]

Ocağın ilk başta kullandığı tulumbalar tamamen Davud Ağa tarafından tasarlanmıştı ve toplamda yedi adetti.[84] Ocağın mevcudu dört sene içerisinde 36 nefer artarak 86'yı bulmuştur. 1724 senesinde ise 21 nefer daha ocağa dâhil edilerek sayı 107'ye ulaşmıştır. Tulumba sayısı ise 101'e çıkmıştır.[85] İlerleyen zamanlarda diğer ocaklar da kendi içlerinde birer tulumbacı birliklerini meydana getirmişlerdir. 1755 yılına gelindiğinde Yeniçeri, Topçu, Top Arabacı ve Cebeci Ocakları ile Tersane-i Amire ve Bostancı Ocağı kurumlarının her biri kendi birliklerini oluşturmuştur. Bu ocaklarda bulunan tulumbacı sayısı arşiv kaynaklarında toplam 461 olarak verilmektedir. Neferlerden 150'si Yeniçeri, 104'ü Cebeci, 35'i Topçu, 25'i Top Arabacıları, 60'ı Bostancı Ocaklarında, 60'ı da Tersane-i Âmire'de istihdam edilmiştir.[86] Bu şekilde yangın söndürmede ilk örgütlü

80 BOA, *SAMD. III.*, 223/21491. *"Tulumba îcâdı bir eser olub duâ-yı hayra bâ'is olub emr-i (?). Tulumbacıbaşı garb kıyusında olmayub İstanbul yakasında olması suhûlet görülür. Karşu yakaların ihrâkı tiz def' olub güçlük yokdur. Eğer tersâne içun ol-tarâfda bulunmaları münâsib görülmüş ise yerine kim vekildir."*

81 BOA, *MAD.d*, 21145-2. İsmi geçen bu altı zabite sırasıyla 120, 60, 30, 26, 24, 20 akçe günlük ücret ödenmekteydi. Tulumbacı neferlerine ise günlük 15 akçe ödeme yapılmaktaydı.

82 Çelik, *a.g.m.*, s. 369.

83 BOA, *AE.SABH.I*, 140/9433; BOA, *AE.SMHD.II*, 81/6292.

84 BOA, *MAD.d*, 21145-2

85 BOA, *MAD.d*, 21145-2. Der-kenar.

86 Kemalettin Kuzucu, "Yangın Tulumbasının İcadı ve Türk İtfaiyesinin İlk Yüzyılı" *Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir*, Kayseri, 2018, s. 336-337. Ayrıca 461 tulumbacıya ödenen toplam yevmiye 7.354 akçe olarak belirtilmektedir.

mücadele genişleyerek devam etmiştir. Tulumbacı Ocağı 1826 yılına, yani Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasına kadar meydana gelen yangınlarda aktif rol oynamıştır.

Ocağın kurulmasının ardından yangın söndürmede etkinliği bakımından Balat yangını da dâhil konu ile ilgili çok fazla belge yoktur. Belgeler, ocağın yaşanan yangın felaketlerine karşı yaptığı müdahaleler hakkında sadece dolaylı yoldan bilgi vermektedir. Örneğin, 1723 senesinde Ekşi Karatut Mahallesi'nde çıkan yangına müdahaleleriyle ilgili masrafları belgelere yansımıştır.[87] Ayrıca, yangınla mücadelede kullanılan ekipmanların yenileme ve geliştirme faaliyetleri de ocağın faydalı olduğuna dair bir izlenim vermektedir. Örneğin, 1724 senesinde Tulumbacıbaşı Davud Avrupa'dan iki adet yeni sistem büyük yangın tulumbası sipariş etmiştir.[88] Kısa bir süre sonra ise ihtiyaç duyulan yeni tulumbalar ithal edilmek yerine İstanbul'da üretilmeye başlanmıştır.[89] Davud Ağa'nın vefatı sonrasında yerine Tulumbacıbaşı atanan oğlu Ali Sadık da babası gibi yeni tulumba üretimine ve geliştirilmesine devam etmiştir. Ali Sadık önce yangın söndürmede daha etkili olacağı düşünülen 5 hortumlu pirinç malzemeden tulumba üretmiştir.[90] Daha sonra ise hem su kapasitesi daha yüksek hem de çifte azanlı tulumba üretmeye başlamıştır.[91]

Görsel 1: İstanbul Tulumbacıları[92]

Tulumbacı Ocağı'nın kurulmasından sonra yangınlarda olumlu yönde etkisi olduğu konusuna bazı kaynaklarda da yer verilmektedir. Koçu, bu hususu şöyle ifade etmektedir. *"İstanbul'un binaları ahşap, birbirine bitişik, kat kat yüksek ve*

87 BOA, *C.BLD.*, 130/6460.
88 BOA, *MD.*, 131/896.
89 BOA, *SAMD.III.*, 147/14355.
90 BOA, *C.BLD.*, 128/6385.
91 BOA, *C.BLD.*, 123/6135.
92 Edmondo De Amicis, Constantinople ouvrage traduit de l'Italien avec l'autorisation de l'Auteur par Mme J. Colomb et illustré de 183 dessins pris sur nature par C. Biseo, Paris, 1883. https://eng.travelogues.gr/item.php?view=39289.

sokakları da gayet dar olduğundan Allah korusun bir yerde yangın çıkması yakın ve uzak şehir ahalisinin şuurunu alıp ateşin çıktığı yerin etrafındaki ev ve dükkânları yıkmadan gayri yangın söndürülemezdi. Yangınların ekserisinde nice haneler yıkılır, viran ve nice kâşaneler yanıp kül olurdu. Nice zenginlerin haneleri birkaç saatte kül olurdu. Nice zenginlerin birkaç saatte kül olan haneleri yüzünden öksüz oldukları görülürdü. Zikredilen tulumbalar icat edilip kullanmak üzere neferler ayrılıp tertip olduğu zamandan beri, elhak, nice yangınlar çıktığı yerde söndürüldü, nicesinin de şer ve zararı zaruri olarak yanlardaki birkaç haneye sirayet ile kaldı. Pir ve civan, fakir ve kamuran tulumbanın icadına şükretmektedir".[93]

Tulumbanın icadı ve ocağın faaliyete başlaması devlet ricalinin az da olsa rahatlamasını sağlamıştır. Artık çıkan yangınların fazla genişlemesine fırsat verilmeden söndürülebildiği Râşid Tarihi'nde şu şekilde izah edilir: *"... tulumbalar îcâd ve hîn-i iktizâda i'mâl içün neferât tertîb ü i'dâd olunduğu zamândan berü, elhak vâki' olan harîklerin yalımı alçak olub ekseri zuhur itdiği mahalde muntafî ve nicesinin şerr u zararı zarûrî cevânibinde olan birkaç hâneye sirûrî cevânibinde olan birkaç hâneye sirâyet ile müntafî olmağla...".* Bundan dolayı şehir halkının buna vesile olanlara gece gündüz dua ettikleri, kıyamete kadar hayır dua alacakları da belirtilir.[94] Yangınlarda hasar gören yapı sayısını 50-70 bin arasında gösteren İnciciyan da tulumbanın icadından sonra ve özellikle rüzgârın da etkili olmadığı yangınlarda felaketin yaşanmasına imkân verilmediğinden bahseder.[95]

Bununla beraber, tulumbacı ocağının yangınlardaki başarısına şüpheyle yaklaşanlar da olmuştur. Örneğin, Osman Nuri tulumbanın kullanıma girmesinden sonra yangınların eksilmeden devam ettiğinden ve sonrasında yaşanan büyük yangınlarda çok da faydası olmadığından bahseder.[96] Zira Balat yangını sonrasında 1730 yılında Fındıklı ve Şengül Hamamı civarında, 1732'de Koska ve Molla Gürani, Kasımpaşa, Beyazıt ve Ayakapı, Tophane ve Şehzadebaşı'nda yangınlar çıkmıştır.[97] Bu yangınlar sonrasında XIX. yüzyıla kadar İstanbul'da otuzdan fazla yangın felaketi yaşanmıştır. 1756 yılında yaşanan Cibali yangını ve 1782 yılında yaşanan üç büyük yangın İstanbul'un yangın tarihinde büyük felaketler olarak adlandırılmaktadır.[98] Ne var ki, bu yangınların varlığı Tulumbacı Ocağının başarısızlığını değil gerekliliğini ortaya koymaktadır.

93 Koçu, *İstanbul Tulumbacıları*, s. 23.
94 Râşid Mehmed Efendi, *a.g.e.*, C. III, s. 1428-1429.
95 İnciciyan, *a.g.e.*, s. 30.
96 Ergin, *a.g.e.*, C. II, s. 1098.
97 Subhî, *a.g.e.*, s. 42, 47, 153, 164, 171, 179, 249, 256.
98 Ayrıntılı bilgi için bkz. Cezar, *a.g.e.*, s. 400-416. Ayrıca Derviş Efendizâde Mustafa Efendi'nin *1782 Yılı Yangınları Lehibu'l-ukala fî Fikri'l-Gurabâ: Harik Risâlesi* 1782 tarihinde gerçekleşen yangın hakkında bilgileri içermektedir.

Sonuç

İstanbul'da sık sık meydana gelen bu yangınlar şehir hayatında çeşitli siyasî, sosyal ve ekonomik bunalımlara yol açmıştır. Devlet, gelirlerinin önemli bir kısmını yangınla mücadelede kullanmak zorunda kalmış yaşanan bu felaketler hem halkı ve hem de devleti büyük maddi kayba uğratmıştır. Aynı zamanda yangınlar şehrin fiziki görünümünün de değişimine neden olmuştur. XVIII. yüzyıl İstanbul sivil konut mimarisi yangınlar ve depremlerden dolayı yok olduğundan günümüze bazı konaklar ve saraylar hariç hemen hemen hiçbir örnek kalmamıştır. Üzerinde durduğumuz Balat yangını da birçok ev, konak, dükkân, hamam ve dinî mekânların kullanılamaz hale gelmesine sebep olmuştur.

Günümüzde halen dip dibe evleri ile dikkat çeken Balat, İstanbul'da yaşanan yangın felaketlerinden en fazla etkilenen semtlerden biri durumundadır. Nüfus artışı, çarpık şehirleşme, doğal etkenler ve teknik anlamda yetersizlikler yaşanan yangınların felakete dönüşmesinin başlıca sebepleri arasındadır. Hem devlet yöneticileri ve hem de halk açısından sosyal yaşamı olumsuz etkileyen, kültürel, sanatsal ve ekonomik birikimin yok olmasına neden olan bu yangınların telafisi mümkün olmayan yıkıcı sonuçlara sebep olmuştur. Osmanlı'nın modernleşme sürecinde yangınlar şehrin yeniden yapılanmasında en önemli etkenlerden biridir. Bu nedenle şehrin var olan düzeninin değişmesine vesile olan yangınlar, modernleşme sürecinde etkili olmuştur. Zira yangınlar şehrin fiziki yapısında yapılan yeni düzenlemelerin izini sürme noktasında önemli ipuçları vermektedir. Ayrıca yaşanan maddi kayıplar sonrasında yaraların sarılmasında toplumun rolü ve yeniden inşa ve toplumsal hayatın onarılması için devletin siyasal anlamda yapacağı düzenlemeler konusunda da önemli veriler sunmaktadır.

Tulumbacı Ocağı kurulmadan önceki dönemlerde gerek teknik bilgiden ve gerekse de etkili araç ve teçhizattan yoksun olan yeniçeriler yangın söndürmede ancak taşıma suyu ile bu işi yürütmüşlerdir. Binaların sıklığı ve rüzgârın yönü yangının son bulmasında etkili olmuştur. Ancak özellikle de XVIII. yüzyıldan sonra bu konuda yaşanan gelişmelere bağlı olarak kurulan Tulumbacı Ocağı ile ilk teknik adımlar atılmışsa da esas sonuçlar muhtemelen şehrin imarında yaşanan değişim ve modern itfaiye teşkilatının kurulması ile sağlanmıştır.

AFETLERİN BAŞ AKTÖRÜ KITLIĞA BİR ÖRNEK, KAHT U GALÂ[1]: 1887 ÇUKUROVA KITLIĞI VE ADANALI MEHMET EFENDİ'NİN ÇİFTÇİLERİN AHVALİNE DAİR LAYİHASI

Ebubekir KEKLİK*

"Dünya ahvâlini kıtlık ve bolluktan, cenk ve sulhten
ve bir sürü mihnet ve meşakkatten ibaret bil."
Mevlâna

"Bu galâya sebep nedir bilmem
Yine her şeyde var bakılsa rehâ"
Osmanzâde Ahmed Tâib

"Havâyici bu dereke-i galâya getiren ihtikâr
şimdi üstümüzü başımızı soyuyor."
Ahmet Rasim

Kıtlık doğal afetlerin kaçınılmaz sonucudur. Tarihte, kıtlığın en önemli sebebi kuraklıktır. Su hayattır. Yeteri kadar yağmur yağmaması kuraklığa sebep olmaktadır ve kuraklık bütün canlılar için büyük bir felakettir. İnsanların yeteri kadar yiyecek-içecek stokuna sahip olmaması felaketin boyutunu büyütür. İş, insanların sadece kendileri için yiyecek içecek stokuna sahip olmalarıyla bitmez, özellikle çiftçilerin, hayvanları için de yeteri kadar zahireye sahip olması gerekir.

Kıtlıklar genellikle öngörülemez olduğu, ölümcül sonuçlar doğurduğu için afet olarak da adlandırılır. Kıtlıkların sebepleri çeşitlidir: Sel, yangın, deprem, salgın

* Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, ebubekirkeklik@hotmail.com.

1 Kıtlık ve Pahalılık. "Kaht" kıtlık anlamına gelmekle birlikte genelde kuraklık sebebiyle ürün yetişmemesinden ileri gelen kıtlık ve açlık anlamında kullanılır. Galâ, pahalılık demektir. "Kaht u galâ", ise Osmanlı belgelerinde genellikle yanyana kullanılır. Kıtlığı ve kıtlığın sebep olduğu pahalılığı anlatmak için kullanılmaktadır. Kıtlığın kaçınılmaz olarak emtia mallarındaki azalmaya ve bunun bir sonucu olarak fiyatların fahiş derecede artmasına sebep olduğu düşünüldüğünde bu iki kelimenin Osmanlılar tarafından yanyana kullanılmasının sebebi daha iyi anlaşılabilir.